

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

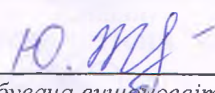
**Факультет соціально-гуманітарних технологій,
спорту та реабілітації**

Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

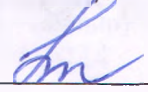
на тему: Особистісна готовність до професійної діяльності психолога

Здобувача вищої освіти
першого(бакалавського) рівня
ПСБ 20-1 групи,
спеціальності 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

підпис здобувача вищої освіти

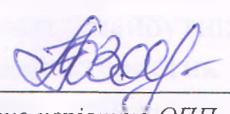
Ю.А. Токар

Науковий керівник

підпис наукового керівника

І.О. Петухова
к.пед.н., доцент

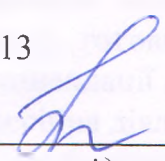
Гарант освітньо-
професійної програми

підпис керівника ОПП

М.Ю. Заушнікова
к. психол.н., доцент

Допущено до захисту за рішенням кафедри психології, педагогіки та суспільних
дисциплін
протокол від «24» травня 2023 р. № 13

Завідувач кафедри

підпис

І.О. Петухова,
к. пед. н., доцент

Ірпінь – 2024

Реєстрація № 2 06.06.24 ОАД ОАД
(дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки до захисту ОАД
(до захисту, на доопрацювання) (дата) (підпис)

Результат захисту 91/5 10.06.24 ОАД
(оцінка) (дата) (підпис)

Голова комісії:

ОАД
(підпис)

С.І. Корсун
(ініціали, ПІБ)

Члени комісії:

ОАД
(підпис)

О.Г. Льовкіна
(ініціали, ПІБ)

ОАД
(підпис)

І.О. Петухова
(ініціали, ПІБ)

ОАД
(підпис)

М.Ю. Заушнікова
(ініціали, ПІБ)

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації

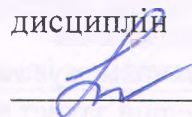
Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Психологія»

Затверджую:

Завідувач кафедри психології,
педагогіки та суспільних
дисциплін

I.O. Петухова

**Завдання на кваліфікаційну роботу
здобувача вищої освіти**

Токар Юлії Андріївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

Тема кваліфікаційної роботи: **Особистісна готовність до професійної діяльності психолога**

Затверджена наказом ректора від 04.10.2023 № 1292

Термін подачі закінченої роботи: 05.04.2024

Цільова установка: полягає в теоретичному аналізі особливостей різних теоретичних підходів до вивчення проблеми професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів; проведенні емпіричного вивчення значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності; розробленні методичних рекомендації щодо розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів.

Мета роботи: емпірично вивчити особливості розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності та надати рекомендації щодо їх розвитку.

Об'єктом дослідження є професійна діяльність психолога.

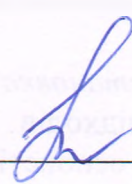
Предметом дослідження є особливості особистісної готовності до професійної діяльності психолога.

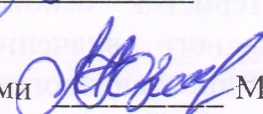
База дослідження: Факультет філології, психології та іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса (теперішнє розташування – м. Вінниця). До дослідження було залучено 30 студентів-бакалаврів ЗВО, які навчаються за освітньою програмою «Психологія».

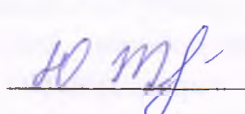
Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	
		За планом	Фактично
1	2	3	4
1.	Вибір теми, вивчення літературних джерел та складання плану роботи	до 15.09.2023	15.09.2023
2.	Підготовка першого розділу роботи та подання її керівнику	01.11.2023	01.11.2023
3.	Підготовка другого розділу роботи та подання її керівнику	15.02.2024	15.02.2024
4.	Підготовка третього розділу роботи та подання її керівнику	до 01.04.2024	01.04.2024
5.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	до 01.05.2024	01.05.2024
6.	Попередній захист роботи	10.05.2024	10.05.2024
7.	Отримання відгуку керівника роботи	16.05.2024	16.05.2024
8.	Публікація тез у збірнику наукових матеріалів	до 01.05.2024	01.05.2024
9.	Отримання зовнішньої рецензії	до 20.05.2024	20.05.2024
10.	Допуск роботи зав. кафедри до захисту	до 24.05.2024	24.05.2024
11.	Захист роботи	10.04.2024	10.04.2024

1. Дата видачі завдання «10» жовтня 2023

2. Керівник кваліфікаційної роботи І.О. Петухова

3. Керівник освітньо-професійної програми М.Ю. Заушнік

4. Завдання до виконання отримав
здобувач вищої освіти Ю.А. Токар

АНОТАЦІЯ

Теоретично досліджено особливості наукового феномена особистісної готовності до професійної діяльності.

Визначено професійно значущі характеристики особистісної готовності майбутніх психологів.

Емпірично вивчено основні значущі характеристики особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності.

Проведено інтерпретацію результатів емпіричного вивчення професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів.

Розроблено програму розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів та програми тренінгу розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності.

Надано методичні рекомендації щодо розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів.

Ключові слова: особистісна готовність, професійна діяльність, професійна діяльність психолога, значущі характеристики особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності, рекомендації.

ABSTRACT

The peculiarities of the scientific phenomenon of personal readiness for professional activity are theoretically investigated.

Professionally significant characteristics of the personal readiness of future psychologists have been determined.

The main significant characteristics of the personal readiness of future psychologists for professional activity were studied empirically.

The results of the empirical study of the professionally significant characteristics of the personal readiness of future psychologists were interpreted.

A program for the development of professionally significant characteristics of personal readiness for professional activity of future psychologists and a training program for the development of professionally significant characteristics of personal readiness for professional activity have been developed.

Methodological recommendations on the development of professionally significant characteristics of the personal readiness of future psychologists are given.

Key words: personal readiness, professional activity, professional activity of a psychologist, significant characteristics of personal readiness of future psychologists for professional activity, recommendations.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	13
1.1. Теоретичне вивчення наукового феномена особистісної готовності до професійної діяльності.....	13
1.2. Проблема визначення професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів	21
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЗНАЧУЩИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	26
2.1. Методика та організація дослідження	26
2.2. Інтерпретація результатів емпіричного вивчення професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів	30
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	60
3.1. Змістові та процесуальні особливості розвитку особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності психолога	30
3.2. Методичні рекомендації щодо розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів	67
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ	98

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сучасної гуманізації суспільства гармонійний розвиток особистості, її потенційних можливостей є актуальною проблемою. Теперішнє суспільство вимагає активних, діяльних людей, здатних реалізувати свій особистісний потенціал, власні здібності, будувати гармонійні відносини з собою та оточуючими, прагнути до самовдосконалення і самотворення, бути активним суб'єктом свого життя, творцем власної долі, особистісно зрілою людиною.

Особистісна готовність до професійної діяльності – динамічний феномен, який розвивається під впливом суб'єктивних і об'єктивних факторів. Тому важливе значення для розвитку особистісної готовності до професійної діяльності має суб'єктна позиція людини і створення оптимального середовища. У національній доктрині розвитку освіти зазначається, що метою державної освітньої політики є створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України. Важливе значення проблема розвитку особистісної готовності до професійної діяльності займає в умовах навчання у закладі вищої освіти (ЗВО).

Перші дослідження особистісної готовності до професійної діяльності здійснено в гуманістичній психології: А. Маслоу (“самоактуалізована особистість”), К. Роджерс (“повноцінно функціонуюча особистість”), Е. Фром (“людина плідного характеру”); у диспозиційній теорії Г. Олпорта (“зріла особистість”); в аналітичній психології К. Юнга (“цілісна особистість”); російськими науковцями (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, О. О. Бодальов, Д. О. Леонтьєв, А. О. Реан, В. М. Русалов та ін.).

Феномен особистісної готовності до професійної діяльності вивчався і в українській психології (М. Й. Боришевський, Ю. З. Гільбух та ін.). Останні дослідження цієї проблеми описано у працях таких науковців: С. П. Архипова, С. Л. Братченко, О. А. Дмитрієва, О. В. Завгородня, Л. В. Засєкіна, О. А. Лукасевич, М. Р. Миронова, Л. П. Овсянецька, С. С. Пальчевський, Л. В. Потапчук, О. В. Темрук, Т. М. Титаренко, І. Я. Шемелюк, О. С. Штепа та

ін. Більшість дослідників феномена особистісної зрілості зауважують, що зріла особистість є активним суб'єктом життя, реалістично сприймає дійсність і себе, креативна, відповідальна, самостійна, прагне до пошуку сенсу життя і самореалізації.

Особливої актуальності особистісна готовність до професійної діяльності набуває у професійній підготовці майбутніх психологів, про що зауважили у своїх дослідженнях Н. О. Антонова, Г. Б. Бердник, І. М. Кирилюк, О. О. Кондрашихіна, І. А. Мартинюк, О. О. Міненко, Л. В. Мова, Т. Б. Партико, Л. А. Пастушенко, Н. І. Пов'якель, Р. Попелюшко, О. О. Прокоф'єва, Л. І. Рибачук, І. С. Солійчук, Я. Чапак, Н. В. Чепелєва, О. М. Чернописький, Л. Шекеряк, О. С. Штепа та ін. Розвиток особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів є важливим, оскільки завдання, методи і зміст їх майбутньої професійної діяльності визначаються його особистістю. Психолог працює з особистістю і, водночас, сам є особистістю, яка впливає на особистість клієнта. Об'єкт і суб'єкт психологічної допомоги співпадають, оскільки інструментом психологічної діяльності є особистість психолога. Це ставить підвищені вимоги до особистості спеціаліста, потребує високого рівня його особистісної зрілості. Тому більшість дослідників головним компонентом психологічної готовності до професійної діяльності психолога називають особистісну зрілість, як сформовану багатовимірну структуру, що є виявом особистісного потенціалу та критерієм особистісного зростання індивіда.

Проблема досліджень особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів розглядалися у напрямках дослідження їх психологічної зрілості (Н. О. Антонова, Л. І. Рибачук та ін.), самоактуалізації (Н. А. Вовчак, Ю. Г. Долінська, Л. М. Кобильнік, Л. В. Мова та ін.), особистісного змінювання (Т. І. Білуха, Б. Б. Іваненко, О. О. Міненко та ін.). Водночас, ми не виявили особистісної готовності до професійної діяльності у контексті проблеми розвитку професійно значущих характеристик майбутніх психологів.

Отже, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення у психологічній науці зумовили вибір теми нашого дослідження: «Особистісна готовність до професійної діяльності психолога».

Об'єкт дослідження – професійна діяльність психолога.

Предмет дослідження – особистісна готовність до професійної діяльності психолога.

Мета дослідження – емпірично вивчити особливості розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності та надати рекомендації щодо їх розвитку.

Для досягнення мети необхідно виконати наступні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати особливості різних теоретичних підходів до вивчення проблеми професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів.

2. Провести емпіричне вивчення значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності.

3. Розробити методичні рекомендації щодо розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань було використано комплекс методів дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, систематизація;
- емпіричні: спостереження, бесіда, опитування, тестування, контент-аналіз, методи статистичної обробки даних.

Показники значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності вивчалися з допомогою відповідних методик:

- Показники відповідальності та самостійності досліджувалися за опитувальником особистісної зрілості О. С. Штепи.

За загальними середніми показниками шкал опитувальника О. С. Штепи нами побудовано профіль особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності.

- Для вивчення показників креативності, комунікабельності, самоприйняття і аутентичності майбутніх психологів використано самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ), що складається зі 126 запитань, які відповідають 14 шкалам – показникам самоактуалізації. Обчислена кількість

досліджуваних з різними рівнями розвитку кожного з показників самоактуалізації.

- З метою вивчення самоактуалізації була застосована методика “Короткий індекс самоактуалізації” (SI) А. Джонса, Р. Крендела. Проаналізовано вираженість кожного рівня самоактуалізації у майбутніх психологів (високий, середній, низький).

- Для вивчення уявлення майбутніх психологів про особистісну готовність до професійної діяльності психолога проведено анкетування за власно розробленою анкетною. Цей метод дослідження є потрібним для порівняльного аналізу відповідності результатів діагностики уявленням майбутніх психологів про себе як про особистісно готових до професійної діяльності психолога; для вивчення адекватності ставлення студентів до себе. Метод дає результати для визначення Его-ідентичності майбутніх психологів, ототожнення себе з особистісно готовою до власної професійної діяльності. Крім цього, характеристики особистісної готовності, які називали студенти, є їх власними критеріями для обґрунтування їх рівня особистісної професійної діяльності.

Здійснено написання автонаративу “Я–професійний психолог” для визначення змістового наповнення професійного Я-образу і міри представленості у ньому професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів; опитування для вивчення рис особистості психолога, які можуть допомогти у вирішенні особистісних проблем, і для визначення ролі у цьому професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: розширено і доповнено зміст понять “особистісна готовність до професійної діяльності психолога” і “професійно значущі характеристики особистості психолога”; набуло подальшого розвитку знання про особистісно-професійний розвиток та шляхи формування особистості майбутніх психологів; розроблено методичні рекомендації щодо розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані викладачам ЗВО щодо становлення професійної готовності до професійної діяльності у майбутніх психологів. Матеріали дослідження можуть бути корисними для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми «Психологія» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

База дослідження: факультет філології, психології та іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса (теперішнє розташування – м. Вінниця). До дослідження було залучено 30 студентів-бакалаврів і магістрів ЗВО, які навчаються за освітньою програмою «Психологія».

Апробація дослідження. Результати досліджень були відображені у матеріалах 2-х міжнародних конференцій:

Петухова І. О., Токар Ю.А. Проблема визначення професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів / Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства]: Програма ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 25-29 квітня 2024 року. – Ірпінь: ДПУ, 2024. С. 24 [56].

Петухова І. О., Токар Ю.А. Особливості психологічної діагностики емпатійності майбутніх психологів / Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (21 квітня 2022 року); за заг. ред. Р.А. Калениченка, І.О. Петухової. – Ірпінь: ДПУ, 2022. С. 414-419 [57].

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (74 найменування). Загальний обсяг роботи становить 84 сторінки. Робота містить 6 таблиць, 6 рисунків та 1 додаток.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Теоретичне вивчення наукового феномена особистісної готовності до професійної діяльності

Сучасне суспільство вимагає активних, діяльних людей, здатних реалізувати свій особистісний потенціал, досягати найвищого рівня особистісного розвитку (акме). Така трансформація вимог до сучасних людей актуалізує проблему формування нового типу особистості, яка здатна повноцінно реалізувати власні здібності, сприяючи одночасно і розвитку суспільства. Ця модель особистості відповідає уявленням про особистісний ідеал людини, оскільки людина з такими особистісними характеристиками здатна до побудови гармонійних відносин з собою та оточуючими, самовдосконалення і самотворення. Це дозволяє їй бути суб'єктом свого життя, творцем власної долі, що є основним показником особистісної зрілості людини. Тому останнім часом спостерігається зростання інтересу до феномена особистісної готовності при вивченні психології особистості.

У дослідженнях особистісної готовності вирізняється віковий та індивідуальний підходи у визначенні поняття «особистісна готовність до професійної діяльності» пов'язані з таким поняттям, як «особистісна зрілість». Е. Еріксон вважав, що зрілою стає людина з 20 років: 20–25 років – рання зрілість, що спрямована на формування почуття інтимності чи ізоляції; 26–64 роки – середня зрілість, що пов'язана з появою почуття продуктивності чи застою; 65 років – смерть – пізня зрілість як формування Его-інтеграції чи відчаю [59]. Тобто нас передусім цікавлять 26–64 роки.

Г. Олпорт також зауважив, що особистісна зрілість не обов'язково пов'язана з хронологічним віком [53].

Вивчення розвитку зрілої та готової до професійної діяльності людини є предметом досліджень у спеціальному розділі науки – акмеології [5; 6]. За словами А. О. Реана, предмет акмеології – феномен зрілості людини, або процес і результат досягнення нею вершин як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності (у тому числі і професійної) та індивідуальності [50, с. 88-95]. А. О. Деркач зауважив, що “зрілість – характеристика високого рівня окремих сторін психічного розвитку” [8, с. 38]. Представники акмеологічного підходу (Г. А. Вайзер, А. О. Деркач, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. А. Толочек, В. Е. Чуковський та ін.) називають зрілість найвищою точкою розвитку особистості, а її вершину терміном – “акме”.

Найбільш поширеним є трактування “акме” як досягнення можливої професійної досконалості, максимальної зрілості, “зіркового часу” на життєвому шляху. На думку основоположника акмеології Б. Г. Ананьєва, доцільно вивчати стадію зрілості, оскільки вона характеризується найвищими досягненнями людини [11]. А. Маслоу також вважав, що для вивчення психологічного здоров'я потрібно досліджувати найбільш зрілих людей, які породжують “здорову” психологію [26].

За словами В. М. Ямницького, акмеологічною складовою процесу розвитку особистості є життєтворчість, що виражається формісаморозвитку і самоактуалізації. Параметрами життєтворчості В. М. Ямницький називав суб'єктність, активність [51, с. 34, 85]. Системоутворююча риса життєтворчості – суб'єктність, що має такі показники: цілісність виявлення активності у взаємодії зі світом; відповідальність, свідомий характер діяльності; спрямованість на особистісне зростання, саморозвиток, самоактуалізацію; розвиток і реалізація духовних потреб; пошук смислу життя [51, с. 268]. Скоріше ці характеристики належать особистісно зрілій людині, оскільки особистісна зрілість передбачає життєтворчість як «процес реалізації цільових та смислових аспектів власного життя» [51, с. 252]. Особистісно зріла людина є творцем власного життя, їй властива креативність, суб'єктність. Крім В. М. Ямницького, суб'єктність важливою характеристикою особистісної зрілості називали: О. Ф. Бондаренко, А. Менегетті, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко та ін. [2; 39].

За словами А. О. Реана, “в рамках однієї парадигми проблема готовності до професійної діяльності може розглядатися на рівнях індивіда, особистості, суб’єкта діяльності і індивідуальності. В рамках іншої системи понять – маємо на увазі інтелектуальну, емоційну і особистісну зрілість [17]. Особистісна готовності до професійної діяльності – це поняття, що не має однозначного визначення, але без нього неможливо сформулювати уявлення про людину як активного і продуктивного суб’єкта життєдіяльності. Тому виникає необхідність як у визначенні феномена особистісної готовності до професійної діяльності, так і дослідженні характеристик особистісної готовності до професійної діяльності.

Вивчення поняття готовності до професійної діяльності в теперішній час стає все більш актуальним. Значну частину досліджень проблеми особистісної готовності до професійної діяльності здійснено зарубіжними психологами, зокрема в рамках гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, та ін.) [26; 54], диспозиційної теорії Г. Олпорта [55], К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, О. О. Бодальов, Д. О. Леонтьєв, А. О. Реан, В. М. Русалов та ін.) [2; 18; 34; 35] та ін. Феномен особистісної зрілості досліджувався і в українській психології (М. Й. Боришевський, Ю. З. Гільбух [45; 63] та ін.). Останні дослідження цієї проблеми описано у працях таких науковців: С. П. Архипова, С. Л. Братченко, І. С. Булах, О. А. Дмитрієва, Л. В. Долинської, Л. В. Засєкіної О. А. Лукашевич, М. Р. Миронова, Л. П. Овсянецької, Л. В. Потапчука, О. В. Темрук, Т. М. Титаренко, І. Я. Шемелюк, О. С. Штепи [21; 49; 51, 53, 57, 62].

Можна виділити такі визначення феномена особистісної зрілості. У словнику за редакцією П. П. Горностая, Т. М. Титаренко зазначено, що «готовність до професійної діяльності особистості – сукупний стан високого розвитку фізіологічних, інтелектуальних, вольових, моральних, соціальних параметрів людини» [55, с. 46]. Словник за редакцією С. Ю. Головина вказує, що готовність до професійної діяльності характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей особистості [18 с. 220]. Вона передбачає високий рівень розвитку фізичних, інтелектуальних, соціальних параметрів людини.

В особистісно зрілої людини, готової до професійної діяльності на високому рівні має бути соціальний розвиток, тобто особистісна зрілість передбачає соціальну зрілість. П. М. Якобсон під зрілістю розумів перш за все соціальну готовність до професійної діяльності, що обумовлюється психологічною зрілістю, оскільки не може бути повної психологічної зрілості у соціально незрілої особистості [49]. Отож можна вважати, що особистісна готовність до професійної діяльності – важлива складова особистісної зрілості. Особистісно зріла людина повинна мати високий рівень соціально-психологічної адаптації, жити в гармонії з собою і оточуючим світом. Можна припустити, що особистісна зрілість має включати і емоційну зрілість, що передбачатиме адекватне емоційне реагування на події у зовнішньому і внутрішньому світі.

Л. Е. Орбан-Лембрик зазначила, що особистісна готовність до професійної діяльності пов'язана зі станом переходу особистості зі світу побудови планів, пошуку, ідеалів у світ реалізації життєвих задумів, перспектив, а також перехід від самовизначення до самореалізації [44]. А. О. Реан вважав, що феномен особистісної готовності до професійної діяльності – процес і результат досягнення людиною вершини як особистості, суб'єкта діяльності, індивідуальності [17].

Н. О. Антонова і Л. І. Рибачук зазначили, що особистісна готовність до професійної діяльності – це сукупність властивостей, що характеризують людину як здатну до відповідальної автономії, до самовизначення і самоприйняття, відкрити новому досвіду [16, с. 35]. О. С. Штепа відмітила, що особистісна готовність до професійної діяльності характеризується феноменом самодетермінації і у кризових ситуаціях забезпечує людині можливість вибору моральних цінностей як пріоритетних [41, с. 8]. Саме життєві кризи Т. М. Титаренко називала рушійною силою особистісного зростання, що “змінюють спосіб детермінації процесів подальшого розвитку, задаючи подальшу траєкторію саморозвитку, самозростання” [49, с. 245]. На думку А. А. Баканової, криза – це відповідь на поклик потенційних можливостей особистісного зростання і будь-яка криза закладена у прагненні особистості розвиватися і самовдосконалюватися [26].

А. А. Баканова зауважила, що подолання екзистенційних криз сприяє розвитку особистості [26]. За словами С. Л. Братченко, М. Р. Миронової, найважливішою якістю зрілої, готової до професійної діяльності особистості є готовність сміливо зустрічати життєві проблеми та вирішувати їх [49]. О. Хухлаєва стверджувала, що екзистенційна криза є нормою для періоду зрілості і часто ускладнюється кризою ідентичності [22, с. 109]. У визначенні ідентичності Е. Еріксон виділив три елементи: внутрішня тотожність самому собі; почуття впевненості особистості, що значущі люди сприймають твою внутрішню цілісність такою, якою ти є у власному сприйнятті; впевненість особистості в узгодженості внутрішньої та зовнішньої цілісності [60].

О. А. Лукасевич поняття «готовності до професійної діяльності» пов'язувала з психологічною спроможністю, спрямованістю і внутрішньою готовністю людини до вчинку, що передбачає наявність відповідних здатностей до орієнтації у ситуації, постановки мети, вибору засобів, прийняття рішення, виконання дії, рефлексії, закріплення досвіду [19].

На думку Л. І. Божович, рисами зрілої, готової до професійної діяльності особистості є відсутність внутрішніх конфліктів, рішучість, стійкість поведінки [37, с. 197]. Як наголошували О. В. Хухлаєва, П. М. Якобсон, повноцінно розвинута особистісно зріла людина характеризується інтегрованою психологічною організацією, єдністю якої забезпечується єдністю значимих життєвих цілей, що змінюються і розвиваються [22, с. 99]. О. О. Бодальов стверджував, що з готовність до професійної діяльності – це багатовимірний стан людини, який ніколи не є статичним і відзначається варіативністю і мінливістю [34]. Тому період зрілості особистості не може розглядатися як деякий кінцевий стан, до якого спрямований розвиток і яким він закінчується. В. М. Русалов зауважив, що подальше поступове збільшення акме (поява нових піків) може відбуватися протягом всього життя. На думку Г. Олпорта, “дозрівання людини – це безперервний, процес становлення, що відбувається протягом життя” [43; 55]. П. М. Якобсон також вважав, що “не можна “прив’язати” початок особистісної готовності до професійної діяльності до певного віку” [59].

Для кожної людини акме особистісного розвитку, тобто особистісної зрілості, настає лише у відповідний для неї хронологічний період. На думку І. В. Булиги, особистість як суб'єкт досягає вищого рівня розвитку, який не має стандартного для всіх людей значення (порогу) і вищий рівень цього розвитку вимірюється можливостями її індивідуальності [52, с. 34]. Настання особистісної готовності до професійної діяльності залежить як від впливу зовнішніх факторів, так і від внутрішніх детермінант.

За словами О. Бодальова, стан особистісної готовності до професійної діяльності не з'являється у людини несподівано і відразу. На це впливає все попереднє життя людини, її ціннісні орієнтації, стосунки, здібності, знання, уміння, навички [34]. А О. Реан описав такі акмеологічні фактори: об'єктивні (зовнішня заданість, що пов'язана з особистісним розвитком); суб'єктивні (індивідуальні передумови міри успішності розвитку особистісної зрілості: мотиви, спрямованість особистості, рівень самосвідомості, прагнення до самореалізації та ін.; міра прояву суб'єктивних факторів пояснює суб'єктивні причини, що сприяють росту особистісної зрілості); об'єктивно-суб'єктивні (організація оптимального соціального середовища для розвитку зрілої особистості) [17]. За словами Л. В. Потапчук, становлення особистісної готовності до професійної діяльності залежить від впливу таких особистісних параметрів як загальна інтернальність, самостійність, самоконтроль поведінки, емоційна стабільність, професійна спрямованість та мотиви учіння; становлення особистісної зрілості більш динамічне в середовищі, де більше стимулюється самостійність [58]. На думку О. В. Темрук, об'єктивними чинниками, що перешкоджають особистісної готовності до професійної діяльності, є негативне ставлення до свого "Я", невимогливість до себе, пояснення власних невдач об'єктивними чинниками [19, с. 113]. С. Л. Братченко, М. Р. Миронова зауважили, що особистісна готовність до професійної діяльності досягається, коли інтраперсональність не пригнічується інтерперсональністю [49]. Якщо є необхідні умови, то в людині актуалізується процес саморозвитку, наслідком якого будуть зміни у напрямі досягнення її особистісної зрілості.

До теперішнього часу ще не визначено чітких структурних характеристик особистісної готовності до професійної діяльності, але частково ця проблема розглядалася багатьма дослідниками.

К. Роджерс ототожнював зрілу особистість, готову до професійної діяльності з повноцінно функціонуючою, якій властиві такі характеристики: організмична довіра (впевненість у собі, інтуїтивний образ життя), відкритість переживанню (рефлексивність, емоційна глибина), емпірична свобода (суб'єктивне відчуття свободи волі), екзистенційний образ життя (спонтанність, гнучкість, індуктивне мислення, адаптованість), креативність (схильність до продукування нових дієвих думок, дій і об'єктів) [44].

Е. Фром охарактеризував особистісну готовність до професійної діяльності, використовуючи опис продуктивного характеру (на противагу непродуктивній орієнтації): спокійний, чесний, люблячий, творчий, незалежний, який здійснює соціально-корисні вчинки, схильний до продуктивного логічного мислення, любові і праці, любить все живе на Землі (біофілія: повага, відповідальність, піклування і знання) [57].

Людину, готову до професійної діяльності, самоактуалізатором вважали К. Гольдштейн, Е. Шостром [55, с. 57]. На відміну від гуманістичної психології, де моделлю саморозвитку є самоактуалізація, що самовільно розгортається, в екзистенційній психології такою моделлю є активне суб'єктне досягнення досконалості. К. Наранхо стверджував, що особистісно зріла людина є аутентичною (відповідальною, усвідомлюваною, інтегрованою). Це поняття використовується в гештальттерапії для позначення здорового, реального, справжнього функціонування особистості [13; 39]. К. Наранхо сформулював принципи, що ведуть до аутентичного існування (а, отже, і до особистісної готовності до професійної діяльності): живи тут і тепер, залиш фантазії, виражай почуття, приймай неприємності, покинь непотрібні роздуми, орієнтуйся на себе, відповідай за власні вчинки, будь самим собою [36, с. 17].

Модель особистісної готовності до професійної діяльності, запропонована М. Й. Боришевським, включає такі компоненти: утвердження гуманних начал у міжлюдських відносинах, турботливе і відповідальне ставлення до навколишніх,

критичне і самокритичне мислення, екологічна вихованість, працелюбство, інтерес до минулого рідного краю, усвідомлення невичерпних можливостей віри у вищу ідею, розвинена національна самосвідомість, усвідомлення неоціненного значення рідної мови [45, с. 32-33].

О. С. Штепа відзначила егоцентричність зрілої людини, яку доцільно описати не стільки як сконцентрованість на власній життєвій позиції, скільки як зосередженість на переживанні того життєвого досвіду, який містить відчуття сенсу. Можливо, саме така зосередженість є трансценденцією [24].

На думку К. О. Абульханової-Славської, М. Й. Боришевського та ін., особистісне зростання, яке призводить до особистісної готовності до професійної діяльності, відбувається завдяки саморегуляції [2; 46]. І. С. Булах зауважила, що основним критерієм особистісного зростання є вільний, відповідальний вчинок [51]. Л. В. Потапчук також центральним елементом у структурі особистісної готовності до професійної діяльності виділила загальну інтернальність, яка включає рівень суб'єктивного контролю за будь-якими значущими ситуаціями [16, с. 10]. Дослідниця структурними компонентами досліджуваного поняття назвала: відповідальність у різних сферах життєдіяльності, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки, самостійність, адекватність самоствердження, цілепокладання, високий рівень реалізованості подій життя [15; 16].

Узагальнюючи теоретичні положення проблеми наукового вивчення феномена особистісної готовності до професійної діяльності у психологічній науці, можна сказати, що становлення особистісної готовності до професійної діяльності – процес динамічний і складний. Кожна людина досягає її по-своєму, залежно від впливу зовнішніх і внутрішніх детермінант. Особистісну готовність до професійної діяльності можна визначити як характеристику стану розвитку особистості, що виявляється у високому ступені особистісної конструктивної активності та особистісної функціональної продуктивності людини, спрямовану на професійну діяльність.

1.2. Проблема визначення професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів

У кожній професійній діяльності існують відповідні вимоги не лише до професійних знань, умінь і навичок, але і до особистості фахівця. А. В. Андрєєв зауважив, що зрілість особистості є умовою і невід'ємним компонентом успішного становлення, особливо у професіях типу “людина-людина” [14], де особистісна зрілість – основа ефективного виконання професійної діяльності. Саме до цього типу професій належить професія практикуючого психолога. Погоджуємося з думкою О. О. Міненко, що особливо актуальним питання особистісного зростання у процесі професійної підготовки є для професійного становлення практичного психолога через те, що сферою докладання його професійних зусиль є особлива інтенція – особистість іншої людини [134, с. 4]. Вважаємо, що головним компонентом особистісної готовності до професійної діяльності психолога є особистісна зрілість фахівця, його акме як особистості і професіонала. О. Ф. Бондаренко, Н. В. Чепелева та ін. вважали, що неможливо уявити професійного психолога особистісно незрілим, обтяженим особистісними чи екзистенційними конфліктами [38; 39]. А. Г. Лідерс наголосив, що професійна діяльність психолога – це можливість для психолога при наданні психологічної допомоги клієнту особистісно зростати [13, с. 112].

К. Роджерс стверджував, що особистісне зростання спеціаліста є стрижнем психологічної готовності до професійної діяльності психолога-практика [17; 27]. За словами Г. Б. Бердник, О. О. Прокоф'євої, досягнення необхідного рівня кваліфікації психолога можливе лише за умови постійного особистісного зростання і певного рівня особистісної зрілості [30]. Л. С. Базілевська вважала, що структура професійної діяльності психолога та її зміст змінюються з особистісним зростанням спеціаліста, який знаходить у ній все нові сторони, нові змісти, нові форми цієї діяльності [25, с. 16]. Л. Шекеряк, О. М. Чернописький також говорили про існування взаємозв'язку між рівнем професіоналізму практичного психолога та його особистісного потенціалу як потенційної можливості до особистісного зростання [236]. На думку О. Ф. Бондаренка,

умовою і стимулом до подальшого особистісного зростання психолога-практика стає його професійне самовизначення [39, с. 143].

Особистість практикуючого психолога є інструментом впливу на клієнта. Особистісно зрілий психолог формуватиме відповідні характеристики особистісної зрілості у клієнта, що зробить психологічну допомогу більш ефективною. У випадку особистісної незрілості психолога, такі ж риси за принципом контртрансферу можуть з'явитися і в особистості клієнта, що зробить неможливим надання ефективної психологічної допомоги, ще більше поглибить проблему клієнта. Особистісно незрілий психолог не зможе допомогти іншій людині особистісно зростати. На думку О. А. Ліщинської, особистісна незрілість психолога може виступати “слабким місцем” і не дозволяти йому витримувати соціальний і моральний тиск з боку більш досвідчених в дискусіях клієнтів [16].

У міру особистісного зростання консультант починає успішніше використовувати свої особистісні переваги, ті якості, які стали важливим інструментом ефективного консультативного процесу [30]. У свою чергу, професійне зростання вдосконалює особистісний розвиток. Взаємодія психолога з клієнтом спрямована не лише на особистісне зростання клієнта, але і психолога. А. Г. Лідерс зауважує, що ведучою діяльністю психолога по відношенню до клієнта є їх спів-розвиток, спів-особистісний ріст. Вирішення проблеми клієнта є не тільки крок клієнта в особистісному рості, але і крок в особистісному зростанні психолога. Для того, щоб допомогти у розв'язанні проблеми клієнта, психолог повинен мати вищий, ніж у клієнта, рівень особистісної зрілості. Внутрішні резерви до особистісного зростання у клієнта закладено від народження. Зовнішньою рушійною силою до розкриття внутрішнього потенціалу клієнта є допомога психолога, який має високий рівень особистісної зрілості. Тоді як низький рівень особистісної зрілості спричиняє інфантилізм, неможливість вирішити власні проблеми, деформацію особистісного розвитку. У професії практикуючого психолога активно взаємодіють особистісний і професійний потенціали. Відповідно, можна зробити припущення, що

особистісна зрілість є важливим компонентом професійної діяльності психолога і запорукою її ефективного здійснення.

Потенційні можливості для формування особистісної зрілості існують під час навчання у ЗВО. Розвиток особистісної зрілості є умовою професійної готовності майбутнього психолога до надання психологічної допомоги клієнту. О. С. Штепа визначила особистісну готовність до професійної діяльності одним з критеріїв ефективності діяльності психолога, головним інструментом у його професійній роботі, що забезпечує високу продуктивність праці [39, с. 9]. Н. О. Антоною і Л. І. Рибачук особистісну зрілість розглянуто як структурний компонент психологічної зрілості і основою готовності до професійної діяльності психолога [16, с. 34-35]. На думку Л. В. Мови, саме особистісна зрілість підвищує ефективність професійного розвитку майбутніх психологів [135]. О. О. Міненко вказала, що “стрижнем психологічної готовності до професійної діяльності психолога-практика є особистісне зростання спеціаліста, що передбачає прагнення до найповнішого розкриття власного потенціалу та готовність до самозмінювання” [13, с. 176]. Ю. Г. Долінська довела, що особистісна готовність до професійної діяльності є відображенням рівня самоактуалізації особистості психолога [13; 14]. На думку Н. І. Пов’якель, саме особистісна готовність до професійної діяльності забезпечує особистісну регуляцію мисленнєвих процесів психолога [57]. О. О. Кондрашихіна зауважила, що особистісна готовність до професійної діяльності є особистісною передумовою здатності до фасилітаційних впливів [25]. Вважаємо, що особистісна зрілість майбутніх психологів – це характеристика стану розвитку особистості, якого досягають майбутні психологи до завершення періоду їх професійної підготовки.

Для вивчення професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів спочатку проаналізуємо визначення поняття “професійно важливі якості” особистості. Концепція професійно важливих якостей належить В. Д. Шадрикову. Під професійно важливими якостями (ПВЯ) він розумів індивідуальні якості суб’єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності і успішність її

освоєння [30, с. 66]. До професійно важливих якостей відносяться і здібності, але вони не вичерпують всього об'єму ПВЯ. А. К. Маркова вказала, що професійно-важливі якості – психологічні характеристики, які необхідні конкретній людині для засвоєння і ефективного виконання праці [26].

На думку О. А. Єлдишової, ПВЯ представляють собою індивідуально-психологічні властивості (сенсорні, перцептивні, атенційні, мнемічні, мислительні, мовні, емоційні, вольові, імажитивні, моторні, комунікативні) і ставлення особистості (ставлення людини до професії; до себе як до суб'єкта діяльності; до інших людей (колег, начальника, клієнтів); до об'єкту праці; до предмету праці; до засобів праці; до умов праці) [88]. А. К. Маркова відмітила, що як ПВЯ можуть виступати психічні процеси (мислительні, сенсорні, мовні, мнемічні), психічні стани, мотиви, стосунки (до праці, до інших людей) [126]. Для різних професій ПВЯ будуть різними. Для оптимального виконання професійної діяльності людина повинна володіти певними психологічними якостями, необхідними для відповідної професії.

Теоретичний аналіз відповідних психологічних досліджень дозволяє виділити професійно значущі характеристики особистісної готовності майбутніх психологів, які більш повно з посиланням на авторів відображені у додатку А: гуманістична спрямованість; безумовне прийняття клієнта; самоприйняття; аутентичність, конгруентність; відповідальність; постановка реалістичних цілей; емпатійність; рефлексія; асертивність; професійний інтелект, професійне мислення; практичний інтелект; інтуїція; емоційна врівноваженість; комунікабельність соціальний; соціальна активність; адекватна самооцінка; оптимізм; незалежність; конфіденційність; здатність прогнозувати; саморегуляція; професійна ідентичність; прагнення до самопізнання і самоаналізу; прагнення до особистісного зростання, самоактуалізації; розуміння професії психолога як сенсу власного життя; смисловитість; моральність; професійна свідомість.

Для виділення професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності психологів потрібно проаналізувати і характеристики особистісної зрілості. Виявлено, що феномен особистісної

готовності до професійної діяльності має такі характеристики: самоприйняття; Его-ідентичність; суб'єктність, здатність на вчинок; відповідальність, інтернальний локус контролю; саморегуляція; комунікабельність; трансцендентність; креативність; самоактуалізація; інтелектуальність; аутентичність; емпатійність; моральність.

Висновки до першого розділу

Отже, *особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності* – це характеристика стану розвитку особистості, якого досягають майбутні психологи до завершення періоду їх професійної підготовки. Професійно значущі характеристики особистісної готовності до професійної діяльності складають характеристики особистісної зрілості, які і забезпечують успішне професійне становлення майбутніх психологів. Виділено такі основні професійно значущі характеристики особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів: саморегуляція, самостійність, креативність, інтелектуальність, комунікабельність, емпатійність, моральність, відповідальність, Его-ідентичність, самоприйняття, аутентичність, трансцендентність, самоактуалізація.

Ідентичність більшості рис особистісної готовності до професійної діяльності і професійно важливих якостей психолога доводить, що особистісна готовність до професійної діяльності є обов'язковою для практичного психолога.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЗНАЧУЩИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Методика та організація дослідження

Базою дослідження ми визначили факультет філології, психології та іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса (теперішнє розташування – м. Вінниця). До дослідження залучено 30 студентів-бакалаврів і магістрів вказаного ЗВО, які навчаються за освітньою програмою «Психологія».

Емпіричне дослідження спрямоване на вивчення рівня розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів. За результатами досліджень Н. О. Антонової [16], Л. Я. Гозман [4], М. В. Кроз [34], В. Н. Максимової [25], Н. В. Наумчик [40], Л. І. Рибачук [16], Л. В. Потапчук [59], Н. В. Тарасенко [40], Л. П. Овсянецької [42], О. В. Темрук [45], І. Я. Шемелюк [37], О. С. Штепи [39] та ін., показниками професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів є:

- в інтраперсональній конструктивній активності – це прояви вдосконалення структури та функцій особистості: незалежність поведінки і суджень, здатність до вибору, вольового керівництва власними потребами і мотивами, емоціями і поведінкою, вчинки самокорекції, дії самоорганізації, інтелектуальні здібності, прагнення і вчинки творчості;

- в інтерперсональній конструктивній активності – це прояви вдосконалення способів міжособистісної взаємодії та конструктивного особистісного впливу: соціальна сенситивність, здатність до встановлення тісних, емоційно насичених контактів, гуманістична спрямованість, альтруїстичні та емпатійні вчинки і налаштування, суспільно конструктивна поведінка, совіслівість, здатність до відповідального вчинку;

- у трансперсональній конструктивній активності – це прояви вдосконалення структури самоідентичності: зріла ідентичність, ясність Я-концепції, вчинки самопізнання, здатність до самоаналізу, прийняття своїх переваг і недоліків, позитивна Я-концепція, довіра і повага до себе, відкритість новому досвіду, спонтанне і безпосереднє вираження почуттів, орієнтації на цінність бути самим собою, наявність трансцендентних переживань, прагнення до самовираження.

Для вивчення особливостей розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності психолога використано комплекс взаємодоповнюючих психодіагностичних методів, зокрема: для діагностики відповідальності та самостійності застосовано опитувальник особистісної зрілості О. С. Штепи [39, с. 115-120]; для визначення аутентичності, самоприйняття, креативності, комунікабельності – самоактуалізаційний тест Е. Шострома [51, с. 426-433]; вивчення прагнення до самоактуалізації відбувалося з допомогою методики “Короткий індекс самоактуалізації” (SI) А. Джонса, Р. Крендела [12]; Вибір цих методик обґрунтовується наявністю у них відповідних шкал, що дозволяють діагностувати вираженість показників професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.

Проведено анкетування за власно розробленою анкетою з метою виявлення уявлень майбутніх психологів про особливості особистісної готовності до професійної діяльності психолога та усвідомлення себе готовними до такої професійної діяльності;

Здійснено написання автонарративу “Я–професійний психолог” для визначення змістового наповнення професійного Я-образу і міри представленості у ньому професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів; опитування для вивчення рис особистості психолога, які можуть допомогти у вирішенні особистісних проблем, і для визначення ролі у цьому професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.

Для діагностики здатності до відповідального вчинку (показник відповідальності) та здатності до вибору (показник самостійності) використано відповідні шкали опитувальника особистісної зрілості О. С. Штепи: відповідальність, автономність [39, с. 115-120]. Методика О. С. Штепи складається з 85 запитань, на які потрібно відповісти “так” чи “ні”. Результати опрацьовуються за ключем, в якому виділено 10 шкал, що позначають риси пропріуму зрілої особистості.

Для діагностики соціальної сенситивності (показник комунікабельності), прийняття своїх переваг і недоліків (показник самоприйняття), прагнення до творчості (показник креативності), відкритості новому досвіду (показник аутентичності) використано відповідні шкали самоактуалізаційного тесту (САТ) Е. Шострома: контактність, самоприйняття, креативність, спонтанність [51, с. 426-433]. Опитувальник складається зі 126 пунктів. Кожен пункт поєднує два судження ціннісного і поведінкового характеру, з яких досліджуваному потрібно вибрати твердження, яке найбільше підходить його звичній поведінці, відповідає його точці зору. Результати письмового опитування опрацьовувалися за спеціальним ключем: за співпадання з ключем ставиться 1 бал, неспівпадання – 0 балів. Потім підраховувалась сума балів за кожною шкалою. Всього у тесті 14 шкал: компетентність у часі, підтримка, ціннісна орієнтація, гнучкість поведінки, сензитивність до себе, спонтанність, самоповага, самоприйняття, уявлення про природу людини, синергія, прийняття агресії, контактність, пізнавальні потреби, креативність.

У моделі професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності психологів результатом оптимального рівня функціонально - змістового наповнення характеристик особистісної готовності до професійної діяльності психолога є самоактуалізація, що виступає операційним аналогом особистісної зрілості. Самоактуалізація сприяє досягненню особистісної зрілості. Рівень самоактуалізації є діагностичним показником для диференціації рівнів особистісної готовності до професійної діяльності у психолога. Для високого рівня особистісної готовності до професійної діяльності психолога обов'язковим є високий рівень

самоактуалізації. Людина, яка самоактуалізується, прагне до досягнення особистісної зрілості. Самоактуалізація є характеристикою зрілої особистості. Тому для вивчення особистісної готовності до професійної діяльності психолога використано методику “Короткий індекс самоактуалізації” (SI) А. Джонса, Р. Крендела. Індекс самоактуалізації є показником особистісної зрілості [12]. Методика “Короткий індекс самоактуалізації” (SI) складається з 15 тверджень, кожне з яких потрібно оцінити за 6-бальною шкалою з допомогою співвідношення: “абсолютно погоджуюсь – абсолютно не погоджуюсь” [12]. Деякі з тверджень при обрахунку переводяться у нисхідну шкалу. Загальний показник SI отримується шляхом підсумовування усіх балів. Оскільки максимальне значення індексу самоактуалізації за цією методикою складає 90, то умовно виділено низький показник індексу самоактуалізації – 1–29, середній – 30–59, високий – 60–90.

Проводилося анкетування за власнорозробленою анкетною з метою вивчення уявлень майбутніх психологів про особистісну готовність до професійної діяльності психолога та усвідомлення себе особистісно готовими до цієї діяльності людьми. Важливо дослідити, чи є професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів складовими їх визначень особистісної готовності до професійної діяльності психолога. Діагностичним показником є співвіднесення ідентичності результатів визначення рівня особистісної готовності до професійної діяльності психолога з їх усвідомленням власного рівня особистісної зрілості. Запитання анкети: 1. Поясніть поняття “особистісна готовність до професійної діяльності психолога”. 2. Чи вважаєте ви себе готовою (- м) до професійної діяльності психолога? Відповідь обґрунтуйте.

Досліджувані писали автонаратив “Я–професійний психолог” для вивчення наявності в Я-образі майбутнього психолога професійно значущих характеристик особистісної зрілості. Пропонувалося дати відповідь на запитання: Який я зараз як особистість і професіонал? Яким я прагну стати психологом в майбутньому? Шляхи особистісного і професійного зростання. Критеріями оцінювання автонаративу “Я–професійний психолог” є складові

моделі професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Аналізувалися шляхи професійного і особистісного зростання, враховувалося використання захисних механізмів. Наприклад, малий розмір твору, відмова писати твір та ін. Виділялися особливості написання творів майбутніми психологами.

Проводилося опитування, де респонденти повинні написати, які риси особистості психолога можуть допомогти їм у вирішенні їх особистісних проблем. При цьому аналізувалося, чи є в переліку цих рис професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів. Досліджувані повинні дати відповідь на запитання: “Які риси особистості психолога можуть допомогти Вам у вирішенні Ваших особистісних проблем?”. Кількість особистісних рис, які можуть вибрати респонденти, не обмежувалася.

2.2. Інтерпретація результатів емпіричного вивчення професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів

На основі складеної діагностичної методики проведено вивчення професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів.

Показники відповідальності та самостійності досліджувалися за опитувальником особистісної зрілості О. С. Штепи. Проаналізовано вираженість рис особистісної зрілості за відповідними рівнями: низький (числове значення його дорівнює 1–4 стенів), середній (5–7 стенів) і високий (8–10 стенів). Результати подано у таблиці 2.1.

За даними таблиці 2.1, відповідальність на середньому рівні виражена у 64% досліджуваних, які ситуативно визнають себе автором власного вчинку. 22% опитаних мають високий рівень відповідальності, вони приймають на себе наслідки власних вчинків, володіють інтернальним локусом контролю. 14% майбутніх психологів характеризуються низьким рівнем відповідальності, вони не вважають себе господарями своєї долі, мають екстернальний локус контролю.

Більшість респондентів (80%) мають середній рівень самостійності, вони лише частково здатні до вибору. Для 12% опитаних властивий високий рівень самостійності, що виявляється у розвинутому вмінні виконувати завдання без сторонньої допомоги, довіряти своїм судженням і діяти відповідно до них, для них характерна власна, незалежна від оточення, система цінностей. 8% досліджуваних мають низький рівень самостійності, їх судження, ціннісні орієнтації формуються під впливом оточуючих, відсутні дії самоорганізації.

Таблиця 2.1

Рівень вираженості рис особистісної готовності до професійної діяльності за опитувальником О. С. Штепи

n=30

Риса особистісної зрілості	Низький рівень (1–4 стени)	Середній рівень (5–7 стенив)	Високий рівень (8–10 стенив)
	У %	У %	У %
Відповідальність	14	64	22
Децентрація	34	55	11
Глибинність переживань	14,5	61	24,5
Життєва філософія	61,5	35	3,5
Толерантність	14	50	36
Автономність	8	80	12
Контактність	10,5	71	18,5
Самоприйняття	7,5	59,5	33
Креативність	8,5	41	50,5
Синергійність	21,5	59	19,5

Отже, відповідальність і самостійність, як професійно значущі характеристики особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів, знаходяться на середньому рівні вираженості. За результатами опитувальника особистісної зрілості О. С. Штепи, 75% опитаних мають середній рівень особистісної зрілості, 15% – високий рівень, 10% – низький рівень розвитку особистісної зрілості.

За загальними середніми показниками шкал опитувальника О. С. Штепи побудовано профіль особистісної зрілості майбутніх психологів. Результати подано на рисунку 2.1, де середні значення відповідальності і автономності знаходяться на середньому рівні вираженості.

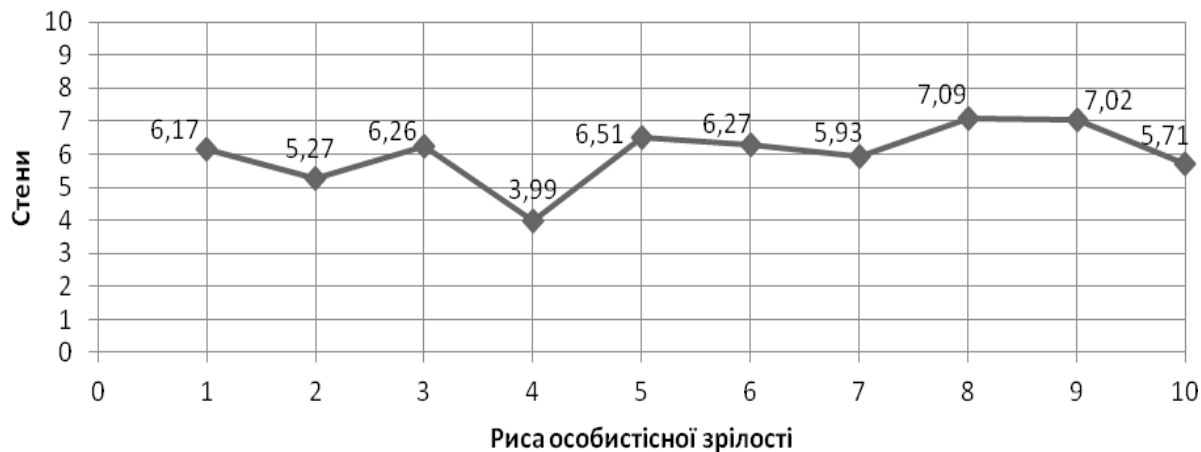

Рис. 2.1. Профіль особистісної зрілості майбутніх психологів за результатами опитувальника О. С. Штепи

Риси особистісної зрілості:

1– відповідальність	6 – автономність
2– децентрація	7 – контактність
3– глибинність переживань	8 – самоприйняття
4– життєва філософія	9 – креативність
5– толерантність	10 – синергічність

Для вивчення показників креативності, комунікабельності, самоприйняття і аутентичності майбутніх психологів використано самоактуалізаційний тест Е. Шострома, що складається зі 126 запитань, які відповідають 14 шкалам – показникам самоактуалізації. Обчислена кількість досліджуваних з різними рівнями розвитку кожного з показників самоактуалізації. Результати дослідження подано у таблиці 2.2.

За результатами таблиці 2.2, аутентичність на високому рівні розвитку перебуває у 12,5% респондентів, що вказує на їх спонтанність і безпосередність у вираженні емоцій. 29,5% досліджуваних мають низький рівень аутентичності, закритість до нового, відсутність вміння вести себе природно. У 58% опитаних аутентичність знаходиться на середньому рівні розвитку, що виражається у частковій відкритості новому досвіду.

Самоприйняття у більшості майбутніх психологів (63,5%) має середній рівень розвитку, що виражається у нестійкому прийнятті своїх якостей. 8,5% респондентів мають низький рівень самоприйняття, вони не приймають власні недоліки. Для 28% досліджуваних властивий високий рівень самоприйняття. Ці майбутні психологи приймають себе такими, якими вони є, незалежно від власних переваг і недоліків.

Рівень вираженості показників самоактуалізації за САТ Е. Шострома

n=30

Показник самоактуалізації	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
	У %	У %	У %
Компетентність у часі	27,5	64	8,5
Підтримка	2	77	21
Ціннісна орієнтація	7,5	74,5	18
Гнучкість поведінки	4	66,5	29,5
Сензитивність до себе	18	68,5	13,5
Спонтанність	29,5	58	12,5
Самоповага	18	56,5	25,5
Самоприйняття	8,5	63,5	28
Уявлення про природу людини	10,5	63	26,5
Синергія	12,5	78	9,5
Прийняття агресії	30,5	47,5	22
Контактність	13,5	77	9,5
Пізнавальні потреби	24,5	59	16,5
Креативність	9	41,5	49,5

Більшість опитаних (77%) мають середній рівень комунікабельності, посередньої здатності швидко вступати у процес спілкування. 13,5% респондентів характеризуються низьким рівнем комунікабельності, нерозвиненими комунікативними здібностями. Для 9,5% майбутніх психологів властивий високий рівень контактності, що виражається їх здатністю до швидкого встановлення тісних емоційно насичених контактів з оточуючими. Майже половина досліджуваних (49,5%) мають високий рівень креативності, що характеризує їх як творчо спрямованих людей. Середній рівень креативності властивий для 41,5% респондентів, яким властиве ситуативне прагнення до творчості. 9% опитаних мають низький рівень креативності, вони не мають авторського бачення світу.

Отже, за результатами САТ Е. Шострома, у майбутніх психологів переважно на середньому рівні знаходяться аутентичність, самоприйняття і комунікабельність. Креативність у більшості досліджуваних розвинена на високому рівні.

З метою вивчення самоактуалізації була застосована методика “Короткий індекс самоактуалізації” (SI) А. Джонса, Р. Крендела. Проаналізовано

вираженість кожного рівня самоактуалізації у майбутніх психологів. Результати подано на рисунку 2.2.

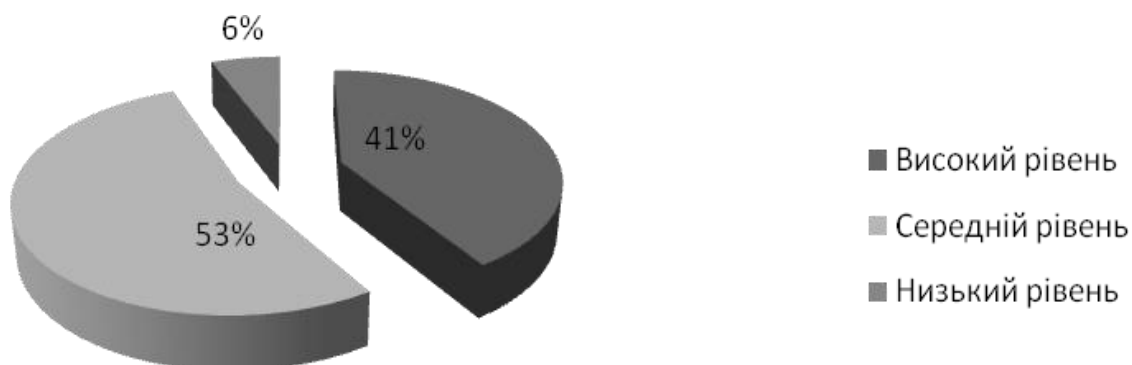

Рис. 2.2. Рівень самоактуалізації майбутніх психологів за результатами методики “Короткий індекс самоактуалізації” (SI) А. Джонса, Р. Крендела

На рисунку 2.2 зображено, що серед майбутніх психологів переважає середній рівень самоактуалізації, що складає 53% респондентів, які посередньо прагнуть до самовираження. У 6% майбутніх психологів низьке прагнення до актуалізації власних здібностей. 41% майбутніх психологів мають високу активність щодо реалізації особистісних можливостей. Високий рівень самоактуалізації є важливим для високого розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності.

Для вивчення уявлення майбутніх психологів про особистісну готовність до професійної діяльності проведено анкетування. Цей метод дослідження є потрібним для порівняльного аналізу відповідності результатів діагностики уявленням майбутніх психологів про себе як про особистісно готових до професійної діяльності, так і для вивчення адекватності ставлення студентів до себе. Це дає результати для визначення Его-ідентичності майбутніх психологів, ототожнення себе з готовою до професійної діяльності людиною. Крім цього, характеристики особистісної зрілості, які називали студенти, є їх власними критеріями для обґрунтування їх рівня особистісної готовності до професійної діяльності.

Визначення поняття «особистісна готовність до професійної діяльності» сформульовані студентами, відрізнялися між майбутніми психологами різних курсів і рівнів особистісної готовності до професійної діяльності.

Першокурсники з високим рівнем особистісної готовності до професійної діяльності для визначення поняття “ особистісна готовність до професійної діяльності ” найчастіше використовували пояснення: “певні життєві погляди”, “освіченість”, “великий досвід”, “відповідати за свої вчинки”, “прийняття важливих рішень”, “усвідомлення принципів”, “коли закінчилось формування особистості”, “приходить з віком”. Крім цього, часто зустрічалися характеристики: відповідальність, самостійність, прагнення до мети. Рідше для пояснення використовувалися поняття: вміння передбачити, оцінити, висловити думку, керувати емоціями; впевненість, реальність поглядів, “чогось досягла у житті”, “це розвиток свідомості і самосвідомості”, “це її індивідуальність, усвідомлення як особистості”, “особистість, яка досягла вершини зрілості”, дорослість.

Студенти другого курсу з високим рівнем особистісної готовності до професійної діяльності для пояснення поняття “особистісна готовність до професійної діяльності” найчастіше використовували характеристики: самостійність, відповідальність, своя точка зору, власна позиція, “чітко сформована мета і засоби її досягнення”, свої погляди. Рідше застосовувалися визначення: реалізація власних можливостей, рівень домагань, певний рівень знань. Варто зауважити, що другокурсники з низьким рівнем особистісної готовності до професійної діяльності найчастіше розкривали поняття особистісної зрілості, використовуючи описові конструкції: “з особистісна готовність до професійної діяльності, якої досягла людина, якій виповнився 21 рік”, “це людина, яка досягла повноліття”, “коли вважає, що вже доросла”. Тобто визначальним для пояснення цього поняття у студентів з низьким рівнем особистісної готовності до професійної діяльності є віковий принцип, а не принцип досягнення акме в розвитку особистісних характеристик.

Третьокурсники, які мають високий рівень особистісної готовності до професійної діяльності, найчастіше поняття “особистісна готовність до професійної діяльності” визначали з допомогою таких якостей: самостійність, життєвий досвід, “вдосконалення можливостей, умінь, особистісних якостей”, “це найвищий ступінь розвитку особистості, вершина розвитку особистості”,

“вершина, яку особистість собі поставила”. Студенти III курсу з низьким рівнем особистісної готовності до професійної діяльності використовували поняття: “повноцінний учасник соціального життя”, “усвідомлює себе”, “свідоме бачення, свідоме відношення”, “розуміння себе в житті”, “прийняття обдуманих, свідомих рішень”, “реальні цілі і досягнення їх”, “реальна оцінка можливостей, застосування вмінь для досягнення мети”, “розуміння своїх дій, визначення у певній ситуації”. Зустрічалися поодинокі пояснення: “це завершення формування особистості”, “зрілість людини залежно від віку”, “людина вважає себе особистістю”, “затвердила себе як особистість у суспільстві”, має цілі, “точні життєві установки”, мудрість, альтруїзм, відповідальність, повага інших людей, самовизначення. Вони часто включають соціальний аспект у визначення особистісної готовності до професійної діяльності (“повноцінний учасник соціального життя”, “затвердила себе як особистість у суспільстві”, “повага інших людей”), виділяють важливість адекватної самооцінки.

Студенти четвертого курсу з високим рівнем особистісної готовності до професійної діяльності для опису поняття “особистісна готовність до професійної діяльності” найчастіше використовували характеристики: адекватна самооцінка, “усвідомлення позитивних і негативних якостей”, “критичне ставлення до помилок і вміння зробити з цього висновок”, самокритика, самостійність, відповідальність, “усвідомлення своєї значущості”. Студенти четвертого курсу з низьким рівнем особистісної готовності до професійної діяльності так описують особистісну зрілість: “людина стала дорослою сама в своїх очах”, “задумується над своїми проблемами і їх вирішенням”, “становлення зрілості в поглядах, діях, формування постійності”. Рідко особистісну зрілість ототожнюють з поняттями: “сформований характер”, оптимізм, освіта, робота, досвід, “індивідуальна, неповторна особистість”, “сформованість людини не лише індивідуально, але і суспільно”, “усвідомлення своєї особистості”, “навчається на своїх вчинках, з віком задумується над своїми діями”. Отже, студенти четвертого курсу описують поняття особистісної готовності до професійної діяльності з допомогою понять адекватної самооцінки, самостійності, відповідальності.

П'ятикурсники, які мають високий рівень особистісної готовності до професійної діяльності, поняття “особистісна зрілість” найчастіше описували з допомогою таких якостей: самоствердження людини, самоусвідомлення, певний статус у суспільстві, реалістичні плани, “реалістична самооцінка можливостей”, “усвідомлення власної дорослості у вчинках, думках, світогляді”. Студент п'ятого курсу дав наступне визначення особистісної готовності до професійної діяльності: “Це не біологічний вік людини, а те як вона поводить себе, як розуміє себе і оточуючих, як ставиться до роботи.

Особистісна готовність до професійної діяльності у кожної людини індивідуальна, її неможливо навчитися, вона приходить з досвідом”. У цьому визначенні звертається увага, не на біологічну, а особистісну детермінанту зрілості особистості, підкреслюється роль індивідуального досвіду, розуміння себе та інших, поведінки і ставлення до життя. Студенти зауважували, що особистісна готовність до професійної діяльності передбачає “психічні, розумові показники на високому рівні”, “відповідність фізичного, психічного та інтелектуального розвитку паспортному віку”, “духовну, моральну і психічну зрілість”, “це найвища точка розвитку і стану особистості”.

П'ятикурсники з низьким рівнем особистісної готовності до професійної діяльності вказували на конкретний вік її досягнення. Вони пояснювали визначення “особистісна готовність до професійної діяльності” наступним чином: “виникає після 30 років”, після 25–27 років, “означає дивитися на все відверто, серйозно”, “зростання в професійному збагаченні”, “самореалізація своїх бажань у професії”. Часто для пояснення особистісної готовності до професійної діяльності студенти п'ятого курсу використовували характеристики: досвід, освіта, адекватна самооцінка, відповідальність, самостійність, “власна система цінностей”, кар'єрний ріст, критична оцінка своїх вчинків, самоконтроль.

Отже, з кожним курсом у майбутніх психологів збільшується кількість пояснення особистісної готовності до професійної діяльності з допомогою вживання професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів: самостійність, відповідальність, адекватна самооцінка,

самоконтроль та ін. Велика увага при визначенні особистісної зрілості надається операційним аналогам особистісної зрілості: самоактуалізації, самореалізації, саморозвитку. Ці поняття найчастіше вживаються на п'ятому курсі, коли студенти найбільше обізнані з цими характеристиками. У студентів з низьким рівнем особистісної готовності до професійної діяльності переважає пояснення поняття особистісної зрілості з допомогою вікових детермінант. Більшість майбутніх психологів зазначали, що особистісна зрілість – це “найвища точка розвитку особистості”, її акме.

Наступним запитанням анкети було дати відповідь на запитання: “Чи вважаєте Ви себе особистісно готовими до професійної діяльності? Чому?”. Відповідь потрібно було обґрунтувати. Вважають себе особистісно готовими до професійної діяльності людьми 30,5% майбутніх психологів, а не вважають – 41% досліджуваних. Не визначилися з відповіддю, “і вважають, і не вважають” себе особистісно готовими до професійної діяльності – 20,5% опитаних. У 8% випадків відповідь на запитання відсутня. Результати подано на рисунку 2.3.

Варто зауважити, що з досліджуваних, які мають високий рівень особистісної готовності до професійної діяльності, вважають себе готовими до професійної діяльності 77%, а не вважають 15%, “і вважають, і не вважають” 8%. Отже, більшість майбутніх психологів усвідомлюють свій високий рівень готовності до професійної діяльності. Тоді як менше 20% респондентів з високим рівнем готовності до професійної діяльності не вважають себе особистісно готовими до професійної діяльності.

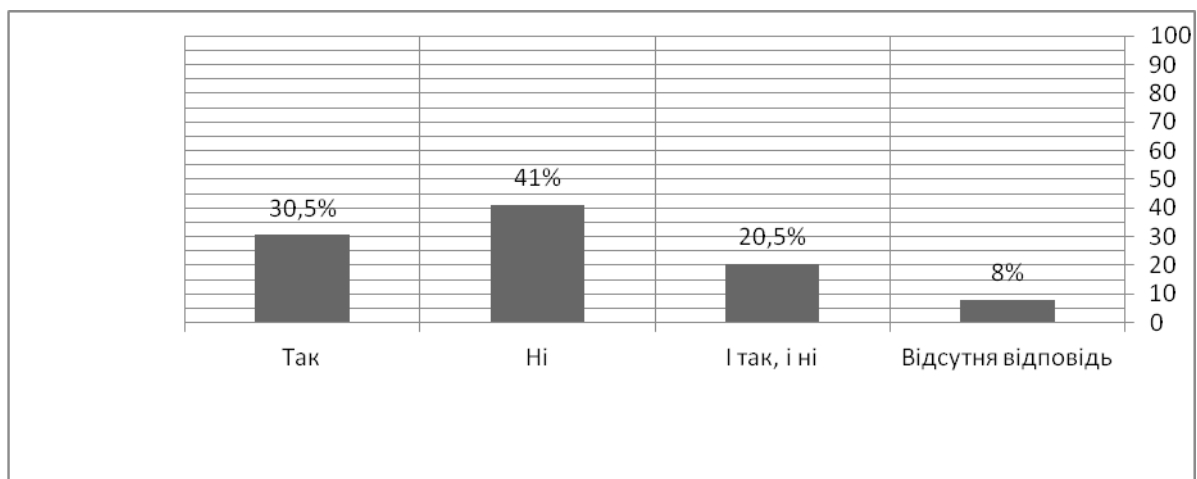

Рис. 2.3. Результати відповідей майбутніх психологів на запитання “Чи вважаєте Ви себе особистісно зрілою людиною?”

Серед опитаних, які мають низький рівень особистісної готовності до професійної діяльності, не вважають себе готовими до професійної діяльності 67%, не дали відповіді 33%. Жоден з них не відповів, що мають високий рівень. Тобто значна кількість майбутніх психологів усвідомлюють свій низький рівень готовності до професійної діяльності.

З досліджуваних, які мають середній рівень особистісної готовності до професійної діяльності, вважають себе готовими 24%, не готовими – 49%, “не повністю готовими” – 21%, взагалі не дали відповіді – 6% опитаних.

Далі досліджуваним пропонувалося обґрунтувати, чому вони вважають себе особистісно готовими чи не готовими до професійної діяльності. Проаналізовано частоту вживання різних характеристик для пояснення особистісної готовності до професійної діяльності на кожному курсі.

На першому курсі найчастіше майбутні психологи пояснювали власну готовність до професійної діяльності з допомогою таких характеристик: наявність певних цінностей, поглядів, самостійність, життєвий досвід. Рідше для обґрунтування своєї особистісної зрілості респонденти використовували риси: відповідальність, самореалізація, власні інтереси, знання, освіта. Найрідше зустрічалися такі пояснення: прагнення до мети, індивідуальні якості, дорослість (вік).

Другокурсники найчастіше описували свою власну готовність до професійної діяльності з допомогою характеристик: самостійність; ціль в житті, наполегливість, чітка позиція, певні принципи, “знаю, чого хочу”, певні погляди на життя. Менше вживали такі пояснення: певний рівень знань, вища освіта, досвід, розуміння світу, формування особистості впродовж життя. Найрідше використовували риси: самореалізація, відповідальність, сміливість, суспільна користь. Декілька студентів пояснили свою готовність до професійної діяльності формальними ознаками: наявністю у них “атестату зрілості”, що отримали при закінченні школи.

Досліджувані третього курсу для пояснення власної готовності чи неготовності до профдіяльності найчастіше використовували аргументи: усвідомлення себе як особистості, індивідуальності; досягнення мети, наявність цілі; відповідальність, прагнення до самовдосконалення і самореалізації. Рідше пояснювали свій рівень зрілості з допомогою характеристик: самостійність, власний, реальний погляд на життя, виконання обов'язків, досвід, знання, освіта, робота, мудрість.

Студенти четвертого курсу найчастіше пояснювали власну готовність до профдіяльності з допомогою таких рис: досвід, знання; самостійність; самовдосконалення, самореалізація, саморозвиток. Рідше зустрічаються пояснення: цінності, переконання, ідеали, ціль в житті, сформованість як індивіда. Присутні поодинокі пояснення своєї готовності до профдіяльності з використанням характеристик: емоційно-вольові якості, сенс життя, впевненість, самоконтроль, важливий життєвий вибір, релігійне зростання.

П'ятикурсники найчастіше використовували риси: відповідальність, самореалізація і саморозвиток, самостійність, повноцінність особистості, сформованість особистості. Рідше зустрічалися поняття: критична самооцінка, орієнтація в соціумі, система цінностей, ціль в житті, усвідомлення своїх вчинків, досконалий фізичний стан.

Отже, зі збільшенням курсу навчання у студентів зростає частота пояснень особистісної готовності до профдіяльності з допомогою професійно значущих характеристик особистісної зрілості: самостійність, відповідальність, трансцендентність, самоконтроль та ін. Використовується операційний аналог особистісної зрілості – самоактуалізація, яка належить до професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. На старших курсах вже не зустрічається ототожнення особистісної готовності до професійної діяльності з дорослістю, віком, чи отриманням “атестату зрілості” у школі, як це пояснювали майбутні психологи на молодших курсах. Тобто з кожним роком професійної підготовки підвищується рівень усвідомлення суті феномену “особистісна зрілість”, опис його з допомогою відповідних йому характеристик.

Досліджувані писали твір-автонаратив “Я–професійний психолог”. Критеріями для контент-аналізу твору виділено професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів: характеристики інтраперсональної конструктивної активності (саморегуляція, самостійність, креативність, інтелектуальність); інтерперсональної конструктивної активності (комунікабельність, емпатійність, моральність, відповідальність); трансперсональної конструктивної активності (Его-ідентичність, самоприйняття, аутентичність, трансцендентність, самоактуалізація). Проаналізовано частоту використання виділених критеріїв відносно Я-образів “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал”. Обчислено загальну частоту використання інформативних одиниць за виділеними критеріями. Результати подано у таблиці 2.3.

За даними таблиці 2.3, професійно значущою характеристикою особистісної готовності до профдіяльності, що найчастіше вживається у творах “Я–професійний психолог”, є інтелектуальність (20,6% всіх інформативних одиниць). Це свідчить про те, що більшість майбутніх психологів надають великого значення інтелектуальності як професійно значущій характеристиці особистісної зрілості майбутнього психолога.

Інтелектуальні здібності мають однаково велику значущість для студентів усіх курсів. Більшість досліджуваних зазначають, що зараз підвищують свій інтелектуальний розвиток: “намагаюся щорічно поповнювати свій резерв знань”, “навчаюся”, “здобуваю знання” і т. п. Варто відмітити, що частота вживання одиниць, що означають інтелектуальність, незначно переважає в Я-образі “Я-майбутній професіонал”: 21,5%. Отже, майбутні психологи зауважують, що намагатимуться ще більше розвивати інтелектуальні здібності.

Таблиця 2.3

Контент-аналіз автонаративу “Я – професійний психолог”

Критерій	Професійно значуща характеристика особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів	Частота використання (у·%)		Сер. част. викор. (у·%)	Ранжування (№з/п)
		Я-теп.	Я-майб.		
Інтраперсональна конструктивна активність	Саморегуляція	—	7,1	3,6	5
	Самостійність	6,1	2,6	4,3	6
	Креативність	—	0,3	0,2	1
	Інтелектуальність	19,8	21,5	20,6	11
Інтерперсональна конструктивна активність	Комунікабельність	21,1	14,7	17,9	9
	Емпатійність	23,8	15,3	19,5	10
	Моральність	18,1	12,5	15,3	8
	Відповідальність	3,8	2,6	3,2	4
Трансперсональна конструктивна активність	Его-ідентичність	—	—	—	—
	Самоприйняття	2,2	0,6	1,4	3
	Аутентичність	1,3	—	0,7	2
	Трансцендентність	2,5	0,3	1,4	3
	Самоактуалізація	1,3	22,5	11,9	7

Високий відсотковий показник від загальної частоти використання у творах мають емпатійність (19,5%), комунікабельність (17,9%) і моральність (15,3%), що належать до характеристик інтерперсональної конструктивної активності. Комунікабельність є складовою частиною Я-образів “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” на всіх курсах. Більше про комунікабельність говорять студенти молодших курсів, а менше – старшокурсники. 21,1% з частоти використання у Я-образі “Я-теперішній професіонал” займає комунікабельність. Тоді як в Я-образі “Я-майбутній професіонал” комунікабельність має 14,7 % частоти вживання. Існує також різниця між частотою вживання у Я-образах емпатійності: 23,8% у “Я-теперішній професіонал” і 15,3% у “Я-майбутній професіонал”. Моральність входить до складу Я-образів “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” на всіх курсах, найбільше на неї вказували випускники. Переважає кількість інформативних одиниць моральності за образом “Я-теперішній професіонал” (18,1%). Образ “Я-майбутній професіонал” має 12,5% частоти вживання одиниць про моральність. Тобто в образі Я-реальне комунікабельність, емпатійність і моральність описуються більше, ніж в образі Я-ідеальне

майбутнього психолога. Це свідчить про те, що студенти ці характеристики більше вважають вже присутніми у собі, ніж такими, що потрібно розвивати.

Різниця між кількістю інформативних одиниць, що свідчать про самоактуалізацію в Я-образах “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” складає 21,2% (1,3% і 22,5% відповідно). Прагнення до самоактуалізації є складовою частиною Я-образів “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” на старших курсах. На першому і другому курсах самоактуалізація входить лише до складу Я-образу “Я-майбутній професіонал”. Це пояснюється тим, що старшокурсники не лише планують самоактуалізацію в майбутньому, але і виконують конкретні кроки до її набуття вже в теперішньому.

Самостійність у середній частоті вживання інформативних одиниць займає 4,3%. Незалежність як складова образу “Я-теперішній професіонал” складає 6,1%, а в образі “Я-майбутній професіонал” має 2,6%. Тобто майбутні психологи вважають незалежність вже притаманною собі характеристикою більше, ніж такою, до якої варто прагнути.

В меншій кількості присутня загальна частота використання інформативних одиниць, що свідчать про саморегуляцію (3,6%). Варто зауважити, що в образі “Я-теперішній професіонал” інформативні одиниці про саморегуляцію відсутні, а в образі “Я-майбутній професіонал” складають 7,1%. Майбутні психологи вважають, що у них низький рівень саморегуляції, хоча вважають, що ідеальний психолог має контролювати власні емоції і поведінку. Саморегуляція, як професійно значуща характеристика психолога, найбільш описана на першому курсі, що свідчить про важливість саморегуляції для першокурсників, які, можливо, є більш імпульсивними, ніж старшокурсники.

Середня частота використання інформативних одиниць про відповідальність складає 3,2%. Більш вираженою відповідальністю є в Я образі “Я-теперішній професіонал” (3,8%), ніж “Я-майбутній професіонал” (2,6%). Важливість відповідальності як професійно значущої характеристики психолога зростає з кожним курсом навчання: найменше про неї пишуть першокурсники, а найбільше – п’ятикурсники.

Самоприйняття і трансцендентність у середній частоті вживання інформативних одиниць займають по 1,4%. Це низький відсоток з максимальних 100%. Важливість позитивної Я-концепції в незначній мірі описували студенти всіх курсів. Про наявність самоприйняття у досліджуваних свідчить 2,2% частоти використання інформативних одиниць з образу “Я- теперішній професіонал”. Разом з тим, 0,6% інформативних одиниць образу “Я- майбутній професіонал” свідчить про включення студентами позитивної Я- концепції до бажаних майбутніх професійних характеристик. Трансцендентність в образі “Я-теперішній професіонал” має частоту вживання 2,5% (“для мене психологія – це сенс життя”), а в образі “Я-майбутній професіонал” – 0,3%. Самоприйняття і трансцендентність, на думку респондентів, є недостатньо актуальними для їх майбутнього професійного Я- образу.

Найменша середня частота використання інформативних одиниць аутентичності (0,7%) і креативності (0,2%). Ці характеристики до образу “Я- професіонал” включали майбутні психологи старших курсів. Аутентичність наявна в образі “Я-теперішній професіонал” (1,3%), проте в образі “Я- майбутній професіонал” у досліджуваних вона неописана. Креативність, навпаки, не визначена майбутніми психологами в образі “Я-теперішній професіонал”, але виділена як бажана професійно значуща характеристика психолога в образі “Я- майбутній професіонал” (0,3%).

Саморегуляція, креативність і Его-ідентичність не описані майбутніми психологами в образі “Я-теперішній професіонал”. Це може свідчити про відсутність даних характеристик у досліджуваних (що мало ймовірно), або про ненадання їм значущості. Найбільше в образі “Я-теперішній професіонал” респонденти говорили про наявність у них емпатійності, комунікабельності, інтелектуальності, моральності. Послідовність частоти використання характеристик образу “Я-теперішній професіонал” відображає вираженість якостей теперішнього Я-образу майбутніх психологів, які виділені ними як професійно значущі.

В образі “Я-майбутній професіонал” найвищу частоту використання інформативних одиниць має самоактуалізація та інтелектуальність. Незначно

меншу – комунікабельність, емпатійність, моральність. Низький рівень частоти використання мають саморегуляція, самостійність, креативність, відповідальність, самоприйняття, трансцендентність. Аутентичність та Его-ідентичність не виділена майбутніми психологами як характеристика, над якою потрібно працювати в майбутньому. Відсотковий показник характеристик образу “Я-майбутній професіонал” свідчить про думку студентів щодо важливості для майбутнього психолога відповідних характеристик в образі ідеального психолога.

Варто зауважити, що у творах майбутні психологи не описували характеристики Его-ідентичності, що може свідчити про незначущість цієї якості для них у професійному становленні. Проте ця характеристика виділена як професійно важлива для особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів, тому потрібно звернути увагу на її розвиток.

Таким чином, найбільше відсоткове значення за частотою вживання інформативних одиниць в образі “Я-теперішній професіонал” належить інтелектуальності, що відноситься до характеристик інтраперсональної конструктивної активності. На високому рівні використання у автонаративах знаходяться також емпатійність, комунікабельність і моральність (інтерперсональна конструктивна активність); самоактуалізація (трансперсональна конструктивна активність). Значно рідше майбутні психологи описували самостійність, саморегуляцію, креативність (інтраперсональна конструктивна активність); відповідальність (інтерперсональна конструктивна активність); самоприйняття, аутентичність, трансцендентність (трансперсональна конструктивна активність).

Шляхи особистісного і професійного зростання не описали 25% досліджуваних. Це може свідчити про невизначеність майбутніх психологів з цього питання. Часто студенти взаємозамінюють шляхи особистісного і професійного зростання описом зовнішніх характеристик майбутньої професійної діяльності (“кабінет добре облаштований”, “великий контингент клієнтів”, “свій кабінет” і т. п.). Досліджувані також зазначали заклад, в якому бажають працювати: “працювати в дитячому садку”, “психологічний центр”,

“працювати психологом у загальноосвітньому закладі”, “власний консультаційний центр” і т. д.

Опис шляхів особистісного і професійного зростання відрізняється залежно від курсу. Першокурсники найчастіше говорять про вдосконалення власних особистісних якостей, набуття навичок самоконтролю, стриманості, впевненості, тактовності, співпереживання, справедливості, толерантності, розвиток комунікативних та інтелектуальних навичок. Менше студенти говорять про прийняття участі в конференціях, відвідування тренінгів, інших професійно спрямованих заходів. Першокурсники ще недостатньо знайомі з цими формами професійного і особистісного вдосконалення. Третина першокурсників не описали шляхи власного професійного і особистісного росту. Можливо, їм не вистачає відповідного досвіду, вони не замислювалися над цим раніше, або не прагнуть розвиватися як професіонали.

Досліджувані другого курсу часто писали про самоосвіту, самовиховання, “роботу над собою”, самовдосконалення, самореалізацію. Ці студенти усвідомлюють взаємовплив професійного і особистісного.

Студенти третього курсу найчастіше описують такі шляхи особистісного і професійного вдосконалення: “дослідження літературних надбань видатних психологів”, “робити свої наукові внески”, відвідування різноманітних курсів, семінарів, колоквіумів, тренінгів, конференцій, “консультативних курсів і гуртків”, “брати участь у різноманітних проектах” та ін. Багато зазначено про “працювати над собою, вдосконалюватися, аналізувати постійно свою роботу”, “не переставати вчитися”, “поповнювати і покращувати свої знання”. Третьокурсники велике значення надають практиці, оскільки уже мали активну практику, що дала їм важливий досвід. Більшість майбутніх психологів пише про важливість самоконтролю. Незначна частина третьокурсників говорить про вдосконалення особистісних якостей. Декілька студентів звернули увагу, що для психолога потрібне “постійне професійне зростання”, “вдосконалення своїх професійних вмінь”, “самореалізація, коли людина стає психологічно зрілою і здатною до творчої праці, що дуже важливо для психологів”. Це передбачає

погляд на професію психолога як взаємодію професійних і особистісних аспектів, їх постійне вдосконалення.

Студенти випускних IV–V курсів найбільше говорили про важливість поєднання теоретичних знань і практичних умінь і навичок. На їх думку, щоб бути психологом-професіоналом потрібно працювати над собою, корегувати свої якості, читати психологічну літературу, спілкуватися з фахівцями, переглядати наукові фільми і телепередачі, занотовувати свої думки і почуття.

Студентка випускного курсу написала: “Професіонал має допомогти клієнту позбутися його страхів, але, перш за все, він має позбутися їх у своїй свідомості, але не тільки страхів, а й образ. Якщо духовно буде професіонал “чистий”, то і думки, і діяльність будуть спрямовані на допомогу людям”. Студентка описала звільнення психолога від використання негативних емоцій, захисних механізмів, що заважатимуть у його професійній діяльності. П’ятикурсниця зазначила: “Для початку я б хотіла вирішити власні проблеми, внутрішні конфлікти, страхи і тривоги, оскільки розумію, що без цього я не зможу стати психологом”. Інша студентка зауважила: “фізичне здоров’я не принесе щастя за відсутності здоров’я психічного”. Варто зауважити, що на молодших курсах про психічне здоров’я не згадувалося.

Студенти пишуть, що “психолог – це стан душі і спосіб мислення, спосіб життя”, “психолог – душевний лікар”, “психолог має бути Психологом, тобто професіоналом з великої літери”, “психолог – це покликання, як художник чи поет”. Як зазначила другокурсниця, “шляхи зростання кожен вибирає сам”. Існує різниця між обраними напрямками професійного і особистісного росту, яка залежить від курсу, на якому навчаються майбутні психологи (це впливає на досвід їх професійної підготовки), від рівня особистісної зрілості (вона впливає на професійний потенціал психолога).

Майбутні психологи молодших курсів при описі шляхів професійного і особистісного зростання часто розкривають зовнішні характеристики майбутньої професійної діяльності, говорять про важливість читання психологічної літератури, вдосконалення власних особистісних якостей. Студенти випускних курсів найчастіше описують такі шляхи особистісного і

професійного вдосконалення: робити свої наукові внески, відвідування різноманітних курсів, семінарів, колоквиумів, тренінгів, конференцій, консультативних курсів і гуртків, різноманітних проєктів. спілкуватися з фахівцями, перегляд наукових фільмів і телепередач, ведення щоденників. Отже, студенти старших курсів описують більшу кількість доцільних і ефективних шляхів професійного та особистісного зростання, з якими вони більш знайомі, ніж студенти молодших курсів.

Студенти з високим рівнем особистісної готовності до професійної діяльності зазначали про важливість самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації, їх твори великі за обсягом. Тоді як майбутні психологи з низьким рівнем особистісної зрілості більше уваги звертають на зовнішні характеристики професійної діяльності психолога, їх твори невеликі за об'ємом. Декілька майбутніх психологів у творі застосували певні захисні механізми. Наприклад, відмовилися писати твір чи мали невеликий розмір твору, що не розкривав його змістовних характеристик. Використання захисних механізмів характерно для студентів молодших курсів.

Далі було проведено апробацію методики непрямого вимірювання самооцінок для встановлення характеру емоційно-оцінного ставлення респондента до власного професійного Я-образу. Досліджуванним пропонувалося проранжувати за показниками наявності у них 13 професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності психолога. Наступним завданням цієї методики було проранжувати ці особистісні риси по порядку значимості їх у психолога. Опрацювання результатів відбувалося із застосуванням коефіцієнта кореляції Спірмена. Обчислено загальний середній показник. Результати подано у таблиці 2.4.

За результатами таблиці 2.4, загальні показники за методикою непрямого вимірювання самооцінок для встановлення характеру емоційно-оцінного ставлення респондента до власного професійного Я-образу, більшість респондентів (56%) мають негативне самосприйняття професійного Я-образу, а 44% опитаних властиве позитивне його самосприйняття. Більше половини респондентів (56%) мають занижену самооцінку професійного Я-образу, 24% –

адекватну, 18% – завищену, а 2% – надмірно завищену. Загальне середнє значення коефіцієнту кореляції Спірмена дорівнює 0,34216, що відповідає негативному самосприйняттю і заниженій самооцінці майбутніх психологів.

Таблиця 2.4

Результати за методикою непрямого вимірювання самооцінок професійного Я-образу у майбутніх психологів

n=30

Показники· самооцінки	%
Позитивне·самосприйняття	44
Негативне· самосприйняття	56
Надмірно·занижена·самооцінка	—
Занижена·самооцінка	56
Адекватна·самооцінка	24
Завищена·самооцінка	18
Надмірно·завищена·самооцінка	2

Майбутні психологи давали відповідь на запитання: “Які риси особистості психолога можуть допомогти Вам у вирішенні Ваших особистісних проблем?”. Кількість особистісних рис, які можуть вибрати респонденти, не обмежувалася. Результати анкетування подано у додатку В. Риси особистості подано за зменшенням кількості майбутніх психологів, які згадали цю рису у своїх анкетах. Таким чином, риса особистості психолога, яка найбільше може допомогти у вирішенні особистісних проблем, це відповідальність (так вважають 54% досліджуваних). Риси особистості, які називали 1% і менше майбутніх психологів, ми не вносили до результатів таблиці.

Отож, із досліджених рис особистості, найменше, на думку респондентів, можуть допомогти їм у вирішенні особистісних проблем, такі риси: Его-ідентичність, гуманізм, освіченість. Їх назвали 2% досліджуваних. 3–5% майбутніх психологів назвали такі характеристики: мудрість, рішучість, вихованість, справедливість, кваліфікованість, саморегуляція, аутентичність, співчуття, альтруїзм, самоприйняття. 6–8% респондентів в анкеті згадали про такі риси особистості психолога: терплячість, цілеспрямованість, професіоналізм, наполегливість, досвідченість, психічне здоров'я, привітність,

щирість, прагнення до самореалізації. Ці характеристики психолога є значущими для незначної кількості досліджуваних. 10–20% майбутніх психологів звернули увагу на такі особистісні риси: чесність, самостійність, толерантність, впевненість, ввічливість, вміння слухати, конфіденційність, врівноваженість, компетентність, інтелектуальність, креативність, відвертість. Ці характеристики є важливими для вирішення особистісних проблем для більшості респондентів.

Найчастіше майбутні психологи в анкетах згадували про такі особистісні риси консультанта: відповідальність, комунікабельність, моральність, доброзичливість, емпатія. Ці особистісні якості психолога найбільше, на думку досліджуваних, можуть допомогти їм у вирішенні особистісних проблем.

За результатами здійснення вивчення наявного стану професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів складено порівняльну таблицю за рівнями вираженості кожної характеристики окремо у студентів різних курсів. У кожній групі студентів з одного курсу було по 40 респондентів. Результати - у таблиці 2.5, за якою більшість професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів мають середній рівень вираженості. Найбільш високий рівень розвитку у трансцендентності, що свідчить про високу здатність досліджуваних до пошуку сенсу життя.

Студенти п'ятого курсу мають нижчі показники відповідальності (лише 17,5% на високому рівні), креативності (45%), ніж першокурсники, у яких відповідальність на високому рівні розвитку у 25%, а креативність – у 55% респондентів.

Отже, впродовж усіх років навчання майже на однаковому рівні розвитку залишаються саморегуляція, самостійність, моральність, інтелектуальність. Водночас, підвищуються показники Его-ідентичності, самоприйняття, аутентичності, комунікабельності, емпатійності. Незначно зростає рівень самоактуалізації.

Таблиця 2.5

Рівень вираженості професійно значущих характеристик особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів за результатами здійснення діагностики її наявного стану у студентів I-Vкурсів

Критерій	Професійно-значуща характеристика особистісної зрілості майбутніх психологів	Рівень	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс
			%	%	%	%	%
Інтраперсональна конструктивна активність	Саморегуляція	Високий	35	32,5	35	37,5	40
		Середній	65	52,5	50	52,5	50
		Низький	10	15	5	10	10
	Самостійність	Високий	12,5	10	7,5	15	15
		Середній	72,5	82,5	87,5	77,5	80
		Низький	15	7,5	5	7,5	5
	Креативність	Високий	55	50	52,5	45	45
		Середній	37,5	45	40	45	40
		Низький	7,5	5	7,5	10	15
	Інтелектуальність	Високий	5	7,5	5	10	10
		Середній	60	52,5	62,5	65	70
		Низький	35	40	32,5	25	20
Інтерперсональна конструктивна активність	Комунікабельність	Високий	15	17,5	22,5	25	27,5
		Середній	62,5	65	67,5	67,5	62,5
		Низький	22,5	17,5	10	7,5	10
	Емпатійність	Високий	32,5	27,5	35	40	45
		Середній	45	52,5	50	50	52,5
		Низький	22,5	20	15	10	2,5
	Моральність	Високий	7,5	5	12,5	10	10
		Середній	55	72,5	70	67,5	62,5
		Низький	37,5	22,5	17,5	22,5	27,5
	Відповідальність	Високий	25	20	25	22,5	17,5
		Середній	60	65	62,5	62,5	70
		Низький	15	15	12,5	15	12,5
Трансперсональна конструктивна активність	Его-ідентичність	Високий	30	30	40	40	42,5
		Середній	62,5	65	55	57,5	57,5
		Низький	7,5	5	5	2,5	-
	Самоприйняття	Високий	20	22,5	27,5	35	35
		Середній	67,5	65	62,5	60	62,5
		Низький	12,5	12,5	10	5	2,5
	Аутентичність	Високий	5	7,5	15	20	15
		Середній	62,5	60	55	55	57,5
		Низький	32,5	32,5	30	25	27,5
	Трансцендентність	Високий	80	87,5	85	82,5	87,5
		Середній	17,5	20	12,5	17,5	10
		Низький	2,5	2,5	2,5	-	2,5
	Самоактуалізація	Високий	40	35	37,5	45	47,5
		Середній	50	55	57,5	52,5	50
		Низький	10	10	5	2,5	2,5

Таким чином, динаміка розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів незначна і до кінця навчання відсутній бажаний високий рівень вираженості відповідних характеристик. Це потребує додаткового їх розвитку.

Загальний рівень вираженості професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності усіх респондентів подано у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Розвиток професійно значущих характеристик
особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів
за результатами здійснення діагностики її наявного стану**

Критерії	Професійно значуща характеристика особистісної зрілості майбутніх психологів	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
		%	%	%
Інтраперсональна конструктивна активність	Саморегуляція	10	54	36
	Самостійність	8	80	12
	Креативність	9	41,5	49,5
	Інтелектуальність	30,5	62	7,5
Інтерперсональна конструктивна активність	Комунікабельність	13,5	65	21,5
	Емпатійність	14	50	36
	Моральність	25,5	65,5	9
	Відповідальність	14	64	22
Трансперсональна конструктивна активність	Его-ідентичність	4	59,5	36,5
	Самоприйняття	8,5	63,5	28
	Аутентичність	29,5	58	12,5
	Трансцендентність	2	15,5	82,5
	Самоактуалізація	6	53	41

За результатами таблиці 2.6, для одинадцяти з тринадцяти професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів переважаючим є середній рівень розвитку: саморегуляція (54%), самостійність (80%), інтелектуальність (62%), комунікабельність (65%), емпатійність (50%), моральність (65,5%), відповідальність (64%), Его-ідентичність (59,5%), самоприйняття (63,5%), аутентичність (58%), самоактуалізація (53%). Найвищий відсотковий показник на середньому рівні вираженості має самостійність (80%), а найнижчий – емпатійність (50%).

На високому рівні розвитку знаходяться такі професійно значущі характеристики особистісної зрілості у моделі: трансцендентність (82,5%) і креативність (49,5%). Це свідчить про те, що значна кількість майбутніх психологів володіють високими творчими здібностями, мають сенс життя. Найменше (2%) і найбільше (82,5%) кількісне вираження притаманне

трансцендентності відповідно на низькому і високому рівні. Отже, більшість професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів мають середній рівень вираженості, високий рівень розвитку притаманний трансцендентності і креативності.

За результатами здійснення діагностики наявного стану професійно значущі характеристики особистісної готовності до професійної діяльності, що належать до інтраперсональної конструктивної активності, у майбутніх психологів мають такий рівень розвитку: у 36% студентів високий самоконтроль, тоді як 10% не здатні керувати своїми емоціями та поведінкою. 12% респондентів ініціативні, здатні виконувати завдання без сторонньої допомоги, а 8% мають низький рівень самостійності. Майже половина досліджуваних (49,5%) характеризується високим рівнем здібностей породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, а 9% не здатні на творче вирішення завдань. У 7,5% майбутніх психологів виявлено високі загальні мисленнєві здібності, тоді як 30,5% досліджуваних мають вузький спектр інтелектуальних інтересів.

Професійно значущі характеристики особистісної готовності до професійної діяльності, що належать до інтерперсональної конструктивної активності, виражені у майбутніх задоволення від процесу спілкування, тоді як 13,5% респондентів мають труднощі при соціальній взаємодії. Високий рівень емпатійного ставлення до інших мають 36% майбутніх психологів, а 14% ставляться до оточуючих без співпереживання. Лише 9% досліджуваних властивий високий рівень виконання етичних норм у взаємодії з іншими, а 25,5% не дотримуються загальнолюдських цінностей. 22% студентів визнають себе автором вчинку, несуть особисту відповідальність за вплив на оточуючих, тоді як 14% досліджуваних не приймають на себе наслідки вчинків, відповідальними за них вважають інших.

Професійно значущим характеристикам особистісної готовності до професійної діяльності, що відображають трансперсональну конструктивну активність, властивий такий рівень розвитку у майбутніх психологів: 36,5% респондентів відчувають постійну внутрішню тотожність зі своїм Я, тоді як 4%

мають низький рівень Его-ідентичності. 28% досліджуваних позитивно ставляться до себе, а 8,5% не приймають власні недоліки. 12,5% студентів мають високий рівень аутентичності, вони приймають і відкрито проявляють почуття, в той час як 29,5% заперечують свої переживання. У 82,5% майбутніх психологів діагностовано наявність смислу життя, а у 2% трансцендентність знаходиться на низькому рівні. 41% респондентів прагнуть до актуалізації своїх здібностей, на відміну від 6% досліджуваних, які не намагаються реалізувати власні можливості.

Отже, найвищий рівень вираженості мають професійно значущі характеристики особистісної готовності до професійної діяльності, що належать до трансперсональної конструктивної активності (Его-ідентичність, самоприйняття, трансцендентність, самоактуалізація) і виражають високі прояви вдосконалення структури самоідентичності. Майже однаковий рівень розвитку властивий для характеристик інтраперсональної (саморегуляція, самостійність, креативність, інтелектуальність) та інтерперсональної (комунікабельність, емпатійність, моральність, відповідальність) конструктивної активності, що відображають прояви вдосконалення структури та функцій власної особистості та вдосконалення способів міжособистісної взаємодії та конструктивного особистісного впливу.

Проведене емпіричне дослідження дозволило визначити критерії, показники і рівні розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів. Деталізація змісту критеріїв і показників дозволила визначити рівні розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів. Результати подано на рисунку 2.4.

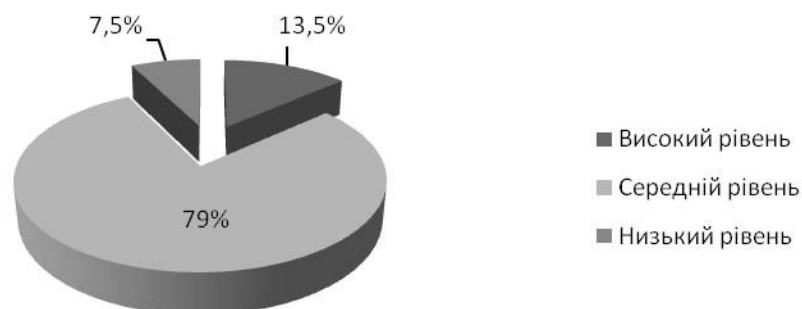

Рис. 2.4. Рівень вираженості професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності у майбутніх психологів

Показники високого рівня розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності наявні у 13,5% майбутніх психологів (27 студентів), в яких в інтраперсональній конструктивній активності присутня висока здатність до вибору, вольового керівництва власною поведінкою і емоціями, присутні вчинки самокорекції, розвинуті інтелектуальні здібності, прагнення до творчості; в інтерперсональній конструктивній активності майбутніх психологів переважають високий рівень соціальної сенситивності, яскраво виражена емпатійна спрямованість, суспільно конструктивна поведінка, здатність до відповідального вчинку; трансперсональна конструктивна активність респондентів виражається у зрілій ідентичності, адекватно високій самооцінці, здатності до самоаналізу, відкритості новому досвіду, довірі до себе, наявності смислу життя, прагненні до самовираження.

79% майбутніх психологів (158 опитаних) мають середній рівень розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості, що проявляється у тому, що у студентів в інтраперсональній конструктивній активності переважаючим є нестійкі прояви керівництва своїми потребами, посередня здатність до вибору, ситуативні вчинки самокорекції, посередньо розвинуті інтелектуальні здібності і прагнення до творчості; інтерперсональна конструктивна активність характеризується недостатнім проявом соціальної сенситивності, помірно вираженою емпатійною спрямованістю, ситуативною суспільно конструктивною поведінкою, посередньою здатністю до відповідального вчинку; трансперсональна конструктивна активність досліджуваних виявляється у недостатньо зрілій ідентичності, неадекватно високій самооцінці, посередньою здатністю до самоаналізу, ситуативній довірі до себе і частковій відкритості новому досвіду, недостатньо розвиненими трансцендентними переживаннями, нестійким прагненням до самовираження.

Низький рівень сформованості професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності властивий для 7,5% майбутніх психологів (15 досліджуваних), що характеризується відсутністю в інтраперсональній конструктивній активності проявів вольового керівництва своїми потребами, нездатністю до вибору, невмінням здійснювати вчинки самокорекції, низькими інтелектуальними здібностями і відсутністю прагнення до творчості; інтерперсональній конструктивній активності властиві низька соціальна сенситивність, невиражена емпатійна спрямованість, дефіцитарні форми суспільної поведінки, нездатність до відповідального вчинку; у трансперсональній конструктивній активності переважаючим є незріла ідентичність, занижена самооцінка, нездатність до самоаналізу, відсутність довіри до себе і закритість до нового, невиражені трансцендентні переживання, відсутність прагнення до самовираження.

30,5% студентів вважають себе готовими до професійної діяльності. 72,5% респондентів прагнуть до досягнення особистісної готовності до професійної діяльності. З кожним курсом навчання у майбутніх психологів формується більш адекватне уявлення про особистісну готовність до професійної діяльності, що включає професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів (самостійність, відповідальність, саморегуляція та ін.). Отримані результати здійснення діагностики наявного стану професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів дають підставу стверджувати, що лише у сьомій частині досліджуваних виявлено високий її рівень розвитку у майбутніх психологів, значна частина характеристик знаходиться на низькому рівні розвитку, особливо у старшокурсників. Динаміка розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів незначна і до кінця навчання відсутній бажаний високий рівень вираженості відповідних характеристик. Це зумовило необхідність розробки спеціальної програми з метою активізації розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів, що стало завданням наступного розділу.

Висновки до другого розділу

1. Емпіричне вивчення рівня розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів є нелегким процесом через складність феномену, що досліджується, значну кількість характеристик, що його відображають. Існує проблема у визначенні загального рівня розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів через відсутність єдиної методики для їх вивчення. Важливою також є діагностика рівня розвитку кожного структурного компоненту цього феномену за спеціальними методиками.

2. Рівень розвитку кожної з професійно значущих характеристик особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів неоднаковий і має свої особливості. Найвищий рівень вираженості мають професійно значущі характеристики особистісної зрілості, що належать до трансперсональної конструктивної активності (Его-ідентичність, самоприйняття, трансцендентність, самоактуалізація) і виражають високі прояви вдосконалення структури самоідентичності. Майже однаковий рівень розвитку властивий для характеристик інтраперсональної (саморегуляція, самостійність, креативність, інтелектуальність) та інтерперсональної (комунікабельність, емпатійність, моральність, відповідальність) конструктивної активності, що відображають прояви вдосконалення структури та функцій власної особистості та вдосконалення способів міжособистісної взаємодії та конструктивного особистісного впливу.

3. Майбутнім психологам притаманні такі рівні розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до профдіяльності: високий рівень розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості у 13,5% майбутніх психологів виявляється у тому, що інтраперсональній конструктивній активності студента властива висока здатність до вибору, вольового керівництва власною поведінкою та емоціями, присутні вчинки самокорекції, розвинуті інтелектуальні здібності, прагнення до творчості; в інтерперсональній конструктивній активності майбутніх психологів

переважають високий рівень соціальної сенситивності, яскраво виражена емпатійна спрямованість, суспільно конструктивна поведінка, здатність до відповідального вчинку; трансперсональна конструктивна активність респондентів виражається у зрілій ідентичності, адекватно високій самооцінці, здатності до самоаналізу, відкритості новому досвіду, довірі до себе, наявності смислу життя, прагненні до самовираження. Середній рівень розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості відзначається тим, що у 79% студентів в інтраперсональній конструктивній активності переважаючим є нестійкі прояви керівництва своїми потребами, посередня здатність до вибору, ситуативні вчинки самокорекції, посередньо розвинуті інтелектуальні здібності і прагнення до творчості; інтерперсональна конструктивна активність характеризується недостатнім проявом соціальної сенситивності, помірно вираженою емпатійною спрямованістю, ситуативною суспільно конструктивною поведінкою, посередньою здатністю до відповідального вчинку; трансперсональна конструктивна активність досліджуваних виявляється у недостатньо зрілій ідентичності, неадекватно високій самооцінці, посередньою здатністю до самоаналізу, ситуативній довірі до себе і частковій відкритості новому досвіду, недостатньо розвиненими трансцендентними переживаннями, нестійким прагненням до самовираження. Низький рівень сформованості професійно значущих характеристик особистісної зрілості у 7,5% майбутніх психологів виражається відсутністю в інтраперсональній конструктивній активності проявів вольового керівництва своїми потребами, нездатністю до вибору, невмінням здійснювати вчинки самокорекції, низькими інтелектуальними здібностями і відсутністю прагнення до творчості; інтерперсональній конструктивній активності властиві низька соціальна сенситивність, невиражена емпатійна спрямованість, дефіцитарні форми суспільної поведінки, нездатність до відповідального вчинку; у трансперсональній конструктивній активності переважаючим є незріла ідентичність, занижена самооцінка, нездатність до самоаналізу, відсутність довіри до себе і закритість до нового, невиражені трансцендентні переживання, відсутність прагнення до самовираження.

4. Третина студентів вважають себе готовими до профдіяльності. Більшість респондентів прагнуть до особистісного зростання. З кожним курсом навчання у майбутніх психологів формується більш адекватне уявлення про готовність до профдіяльності, що включає професійно значущі характеристики особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів. Студенти з високим рівнем особистісної готовності зауважують про важливість самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації. Студенти старших курсів описують більшу кількість доцільних і ефективних шляхів професійного та особистісного зростання, з якими вони більш знайомі, ніж студенти молодших курсів.

5. Лише у сьомої частини досліджуваних виявлено високий рівень розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Динаміка розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів незначна і до кінця навчання відсутній бажаний високий рівень вираженості відповідних характеристик.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА ЇЇ ПРОЯВІВ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

3.1. Змістові та процесуальні особливості розвитку особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності психолога

При розробці програми розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів, ми виходили з тези, що процес розвитку особистісної зрілості, в результаті якого формуються професійно значущі характеристики майбутнього психолога, повинен бути спеціальною складовою його професійної підготовки.

Розвиток професійно значущих характеристик особистісної готовності до профдіяльності майбутніх психологів передбачав розвиток виділених в результаті дослідження характеристик особистісної готовності до профдіяльності, що важливі для успішного професійного становлення психолога, а саме: саморегуляція, самостійність, креативність, інтелектуальність, комунікабельність, емпатійність, моральність, відповідальність, Его-ідентичність, самоприйняття, аутентичність, трансцендентність, самоактуалізація.

Концептуальними при розробці програми були положення гуманістичної психології про те, що кожна людина є активним суб'єктом власного розвитку; прагне до самовдосконалення і реалізації власних потенційних можливостей; потенціал досягнення особистісної зрілості закладено у людині від народження (А. Маслоу, К. Роджерс) [35, 66].

Мета застосування розвивальної програми полягає у цілеспрямованому розвитку у майбутніх психологів професійно значущих характеристик особистісної зрілості, підвищення суб'єктності кожного студента, актуалізація його прагнення до реалізації власних можливостей, розкриття потенціалу особистісного зростання, підвищення загального рівня особистісної зрілості.

Програма спрямована на реалізацію таких завдань: розвиток інтраперсональної конструктивної активності (навичок саморегуляції поведінки, самостійного і творчого виконання завдань, актуалізації інтелектуальних інтересів), інтерперсональної конструктивної активності (здатності до встановлення глибоких емоційно насичених контактів, емпатійного ставлення до оточуючих, навичок етичної поведінки, усвідомлення себе автором вчинку), трансперсональної конструктивної активності (тотожності зі своїм Я, позитивного ставлення до себе, прийняття своїх переживань, актуалізації пошуку смислу життя і прагнення до реалізації власних здібностей).

Програма розвитку професійнозначущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів передбачає індивідуальну і групову форми роботи. Індивідуальними формами роботи виступають: ведення щоденників самоаналізу професійно-особистісного розвитку під час вивчення психологічних дисциплін, ведення щоденників особистісного зростання під час відвідування тренінгів особистісного росту. Груповою формою роботи був тренінг особистісного зростання, що проводився відповідно навчального плану. Ефективним для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів, особливо для характеристик трансперсональної конструктивної активності (Его-ідентичність, самоприйняття, аутентичність, трансцендентність і самоактуалізація), є ведення щоденників. Щоденник, як самостійна письмова форма роботи, сприяє саморефлексії, самовдосконаленню, що наближає майбутнього психолога до особистісної зрілості. Вedenня щоденників самоаналізу професійно- особистісного розвитку відбувалося під час вивчення психологічних дисциплін студентами експериментальної групи. Тоді як щоденники особистісного зростання заповнювалися під час відвідування тренінгових занять.

Студенти отримали відповідні завдання для ведення щоденників професійно-особистісного розвитку. У процесі ведення щоденників самоаналізу професійно-особистісного розвитку потрібно було розкрити наступні запитання: Які мої особистісні і професійні якості зараз? Яким я бачу себе майбутнім психологом і особистістю? Що я сьогодні зробив для професійного і

особистісного розвитку? Що я нового дізнався про себе? Які професійні і особистісні якості мені ще потрібно вдосконалювати? Мої шляхи особистісного і професійного зростання.

Майбутнім психологам попередньо наголошувалося, що обов'язковим для самоаналізу є проведення психодіагностичних методик, прочитання психологічної літератури, її ґрунтовний аналіз. Студентам рекомендувалося, які книги і методики можуть бути прочитаними, опираючись при цьому на наукові психологічні дослідження провідних українських і зарубіжних вчених. Остаточний вибір методики і книги мав бути за студентом. Пропонувалося переглядати і аналізувати документальні фільми психологічної проблематики, в темах яких ми не обмежували. Під час аналізу щоденників професійно-особистісного розвитку враховувалися змістові і кількісні показники: аналізувалися характеристики, виділені майбутніми психологами, підраховувалася загальна кількість особистісних і професійних якостей, вказаних у щоденниках.

Груповою формою роботи було відвідування студентами тренінгу особистісного зростання. К. Корольова зауважує, що використання психологічного тренінгу для забезпечення особистісного зростання передбачає елементи психокорекції і психотерапії [35, с. 76]. При особистісному зростанні виникають зміни як у внутрішньому світі людини, так і в її відносинах з зовнішнім світом. На думку Д. М. Рамендик, суть цих змін в тому, що людина поступово звільняється від спотворюючого впливу психологічних захистів; стає здатною довіряти інформації, що сприймається, а не “фільтрувати” її з метою захисту свого “Я-образу”; “живе теперішнім”; стає більш відкритою для нової зовнішньої інформації; краще розуміє свої почуття і переживання; об'єктивно оцінює свої можливості; бере на себе відповідальність за те, що від неї залежить; планує своє життя згідно власних переконань, а не відповідно до нав'язаних ззовні стереотипів [57, с. 35].

Тренінг особистісного зростання включав заняття, що розвивали інтраперсональну конструктивну активність (“Саморегуляція”, “Самостійність”, “Креативність”, “Інтелектуальність”), інтерперсональну конструктивну

активність (“Комунікабельність”, “Емпатійність”, “Моральність”, “Відповідальність”), трансперсональну конструктивну активність (“Его-ідентичність”, “Самоприйняття”, “Аутентичність”, “Трансцендентність”, “Самоактуалізація”). Зміст тренінгових занять подано у додатку Г. Всього проведено 14 занять: 13 занять для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів і 1 заняття (останнє) було заключним і спрямовувалося на підведення підсумків тренінгу. Кожне тренінгове заняття було спрямовано на розвиток показників відповідної професійно значущої характеристики особистісної зрілості. Заняття поєднувалися у три блоки.

Перший блок занять спрямований на оптимізацію проявів вдосконалення структури та функцій особистості, що відображають характеристики інтраперсональної конструктивної активності. Заняття на тему “Саморегуляція” сприяло розвитку свідомого керівництва особистістю своїми потребами, емоціями, поведінкою відповідно до вимог ситуації і доцільності, вдосконалення дій самоорганізації. Заняття на тему “Самостійність” розвивало здатність до вибору, незалежність поведінки і суджень, ініціативність, стимулювати вчинки самокорекції. Заняття на тему “Креативність” підвищувало прагнення до творчості та авторського бачення світу, розвивало творчу спрямованість особистості, рівень здібності породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, стимулювало вчинки творчості. Заняття на тему “Інтелектуальність” розвивало загальні мислительні здібності, інтелектуальні інтереси, прагнення до набуття психологічних знань.

Другий блок занять спрямований на оптимізацію проявів вдосконалення способів міжособистісної взаємодії та конструктивного особистісного впливу, що відображають характеристики інтерперсональної конструктивної активності. Заняття на тему “Комунікабельність” розвивало соціальну сенситивність, комунікативні здібності, здатність до швидкого встановлення тісних, емоційно насичених контактів. Заняття на тему “Емпатійність” передбачало розвиток емпатійних переживань, гуманістичної спрямованості, готовності до співпереживання оточуючим, стимулювання до виконання альтруїстичних та

емпатійних вчинків. Заняття на тему “Моральність” активізувало суспільно конструктивну поведінку, совісливість, прагнення до дотримання загальнолюдських цінностей, готовність до надання допомоги людям. Заняття на тему “Відповідальність” розвивало здатність до відповідального вчинку, визнання себе автором певного проекту і прийняття на себе його наслідків.

Третій блок занять спрямований на оптимізацію проявів вдосконалення структури самоідентичності, що відображають характеристики трансперсональної конструктивної активності. Заняття на тему “Его-ідентичність” передбачало розвиток зрілої ідентичності, ясності Я-концепції, постійної схожості зі своїм Я, з переживанням себе як цілісності. Заняття на тему “Самоприйняття” підвищувало рівень самооцінки, безумовного прийняття свого Я, довіри до себе, згоди із собою. Заняття на тему “Аутентичність” оптимізувало відкритість новому досвіду, здатність до спонтанного і безпосереднього вираження власних почуттів, вчинків і орієнтацій бути самим собою. Заняття на тему “Трансцендентність” розвивало здатність до трансцендентних переживань, відчуття власної сенсовості, прагнення досягнути смисл життя. Заняття на тему “Самоактуалізація” сприяло розвитку здатності особистості найбільш повно і вільно реалізовувати свої можливості, прагнення до самовираження, здійснювати вчинки самоактуалізації, тобто активність щодо розвитку своїх здібностей.

Вважаємо, що тренінг особливо сприяє розвитку таких професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів: комунікабельність, емпатійність (інтраперсональна конструктивна активність), Его-ідентичність, самоприйняття, аутентичність, (трансперсональна конструктивна активність).

Складено програму тренінгу.

Програма тренінгу розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів

Тренінг розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів призначений для студентів, які навчаються за напрямом “Психологія”. Тренінг проводиться під час їх професійної підготовки

у вузі і може проводитися зі студентами будь-яких років навчання. Найкраще, коли це будуть перші роки навчання, для того, щоб спланувати подальші шляхи до професійного і особистісного зростання, щоб був час для відповідного розвитку потрібних професійних характеристик.

Мета тренінгу – підвищити розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.

Завдання тренінгу:

1. Створити умови для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості у майбутніх психологів.
2. Забезпечити засвоєння теоретичних знань з проблеми професійно значущих характеристик особистісної зрілості у майбутніх психологів.
3. Сприяти набуттю практичних навичок розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості у майбутніх психологів.
4. Сформувати прагнення до професійного і особистісного зростання.

Категорія учасників: студенти, які навчаються за напрямом “Психологія”. Загальна кількість учасників тренінгу – 40 майбутніх психологів, які навчалися на другому курсі з низьким, середнім і високим рівнем розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості. Всього було дві тренінгових групи.

Місце проведення: аудиторія університету – простора кімната зі стільцями, розташованими по колу.

Форма проведення: групові заняття.

Майбутні психологи брали участь у тренінгу за запланованим навчальним навантаженням з навчального курсу “Тренінг особистісного зростання”.

Частота занять: один раз в тиждень у межах навчального плану за навчальним розкладом.

Кількість занять: 14 занять.

Тривалість занять: 3 години з однією перервою через 1,5 години. Загальна кількість годин: 42 години.

Структура заняття:

1. Вступна частина (привітання).
2. Основна частина (вправи, спрямовані на розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів).
3. Заключна частина (рефлексія заняття, домашнє завдання).

Теоретичну основу тренінгу розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів складали вправи з психоаналізу, клієнт-центрованої терапії, екзистенційної терапії, трансактного аналізу, арттерапії (терапія з використанням малюнків, музикотерапія, бібліотерапія, драмотерапія та ін.).

Під час тренінгу використовувалися психогімнастичні вправи (в середині тренінгу після емоційно складних вправ для зняття психічного і фізичного напруження) і релаксаційні вправи (в кінці тренінгу для розслаблення учасників). Після кожної вправи проводилася її рефлексія, в кінці кожного заняття – рефлексія заняття в цілому, в кінці тренінгу, на останньому занятті, – рефлексія всього тренінгу. Кожне заняття починалося з привітання, інформаційного повідомлення про відповідну професійно значущу характеристику особистісної зрілості майбутніх психологів. Використовувалися психодіагностичні методики, повчальні притчі, групові дискусії, рольові ігри, творчі завдання, психомалюнки, музикотерапія та ін. В кінці тренінгового заняття учасникам давали домашнє завдання.

Психологічний тренінг особистісного зростання – це певна психологічна дія, заснована на активних методах групової роботи. В ході тренінгу особистісного зростання використовувалися деякі прийоми АСПН: спонтанна невимушена дискусія, робота з психомалюнком, рольова гра, психогімнастичні вправи. Тренінг містить як авторські, так і запозичені й модифіковані відповідно до цілей нашого тренінгу вправи, що пропонували інші автори [27; 68].

Обладнання на тренінгових заняттях використовувалося таке: ватман, папір А4, кольорові олівці, маркери, фломастери, друковані матеріали, клей, ножиці.

Основними принципами участі у роботі тренінгової групи були:

1. Довірливий стиль спілкування, звертання один до одного на “ти” і “по імені”, без врахування статусу. 2. Персоніфікація висловлювань, вживати “Я-висловлювання”. 3. Говорити щиро і відкрито. 4. Спілкування за принципом “тут і тепер”. 5. Конфіденційність усього, що відбувається у групі. 6. Активна позиція учасників тренінгу. 7. Повага до того, хто говорить. 8. Безоціночне ставлення один до одного. 9. Приймати себе та інших такими, якими вони є.

Очікуваний результат тренінгу: підвищення рівня розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості у майбутніх психологів.

Під час відвідування тренінгів майбутні психологи вели щоденники особистісного зростання. Студентам пропонувалося описувати зміст кожного заняття, кожен вплив за впливом на їх особистість оцінювати за шкалою “1–5” (“найменший вплив–найбільший вплив”).

Особливості протікання механізмів самозміни майбутніх психологів після тренінгу ми аналізували на основі обговорення заповнених студентами цих щоденників особистісного зростання в ході приватних бесід з кожним.

3.2. Методичні рекомендації щодо розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності майбутніх психологів

Важливе значення для розвитку особистісної зрілості має суб’єктна позиція людини і створення оптимального, розвиваючого особистісну зрілість, середовища. Для розвитку особистісної зрілості майбутніх психологів значущим є прагнення студентів до особистісного зростання і відповідні умови під час навчання і в позанавчальний час. Тому, можна припустити, що розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів буде можливий при створенні певних умов під час їх професійної підготовки. Крім цього, оптимальним буде поєднання розвиваючих зовнішніх факторів з внутрішнім прагненням майбутнього психолога до особистісного зростання. При активній позиції щодо особистісного самовдосконалення студент оптимізує процес розвитку особистісної зрілості. Створення лише відповідних умов без суб’єктної позиції майбутнього психолога принесе мінімальний результат. Над

розвитком особистісної зрілості повинні працювати фахівці різного профілю: психолог психологічної служби вузу, викладачі навчальних дисциплін, і, звичайно, самі студенти.

Важливе значення для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів мають психологічні засоби. Вважаємо, що психологічні засоби розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів – це психологічні матеріали і знаряддя, завдяки яким більш успішно і за короткий час майбутні психологи підвищують свій рівень особистісної зрілості, розвивають власні професійно значущі характеристики особистісної зрілості.

Модель розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів подано на рисунку 3.2, де розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів передбачає застосування психологічних засобів, акмеологічних технологій і самостійної роботи майбутніх психологів. Психологічними засобами розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів є: тренінг особистісного зростання, психологічне консультування з питань особистісного зростання, арттерапія, супервізія, АСПН.

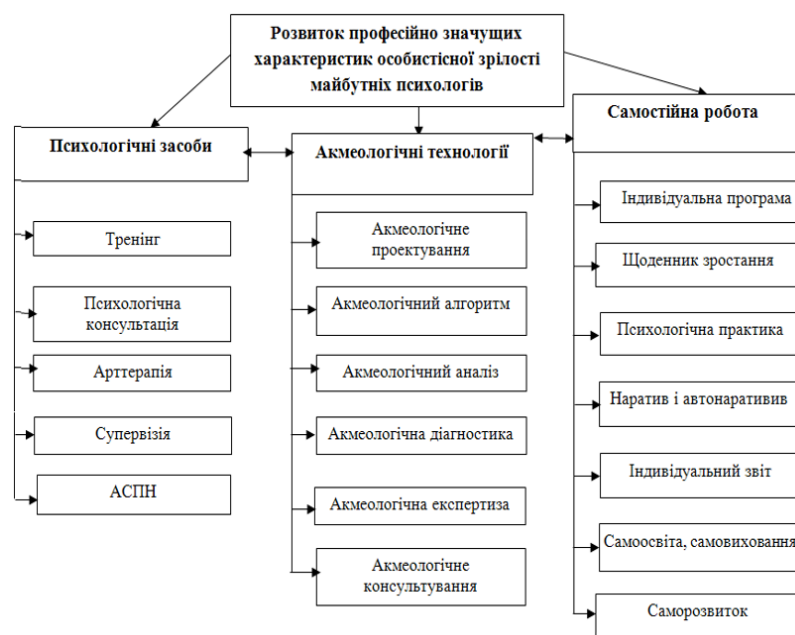

Рис. 3.2. Розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів

За результатами формувального експерименту, важливим для розвитку

професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів є відвідування тренінгів. У тренінгу використовувалися такі методи і прийоми: активізаційні і релаксаційні вправи, вправи-метафори, психогімнастичні вправи, ігрові методи (ситуативно-рольова гра), проєктивний малюнок, аналіз повчальних притч, виконання домашніх завдань та ін.

Під час тренінгових занять майбутнім психологам важко давалися вправи, що потребували ґрунтовного самоаналізу, самокритики, філософських роздумів. Тренінг оптимізує розвиток комунікабельності, емпатійності, Еґо- ідентичності, самоприйняття, аутентичності, про що свідчать результати формувального експерименту. В одному із щоденників було зазначено, що “на другому курсі на тренінгу нам важко було повністю розкритись”. Тому пропонуємо проводити тренінги особистісно-професійного зростання з першого курсу. Важко учасникам було також через те, що інколи тренінг “був третьою і четвертою парою”. З організаційних міркувань навчально-виховного процесу у вузі ми не завжди мали можливість проводити цей тренінг першими парами. Але потрібно намагатися проводити тренінги особистісно- професійного зростання на початку навчального дня.

Для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів пропонуємо застосовувати різні види арттерапії: бібліотерапію, музикотерапію, малюнкову терапію, ігротерапію та ін. Арттерапію можна включити як складові частини при засвоєнні практичних курсів з психології, особливо тренінгів, різного роду практикумів. При можливості можна включити у навчальний план спеціальний курс арттерапії як курс за вибором студента. Арттерапія дозволяє розкрити внутрішні можливості людини, розвивати здібність творити, набувати цілісності. Арттерапія допомагає акумулювати внутрішню енергію, розвивати нове бачення і креативність, що є важливою професійно значущою характеристикою особистісної зрілості майбутніх психологів.

Елементи арттерапії ефективно використовувалися на тренінгових заняттях: прийоми малюнкової терапії (при виконанні малюнкових вправ), музикотерапії (під час релаксаційних вправ), ігрової терапії (у використанні

рольових ігор), бібліотерапії (при обговоренні повчальних притч) та ін. Музикотерапія сприяла психічній саморегуляції, релаксації, самонавіюванню. Малюнки стали важливими для “виходу” у вигляді символічних образів внутрішньоособистісних конфліктів, що блокують процес особистісного зростання майбутніх психологів. При розігруванні ігрових ситуацій знижувалася емоційна напруга, розвивалася комунікабельність, знаходилися вирішення конфліктних ситуацій, майбутні психологи набували характеристик особистісної зрілості. Читання повчальних притч сприяло розвитку життєвої філософії, усвідомлення сенсу життя, трансцендентності, прагнення до самоактуалізації, моральності, самостійності, відповідальності, що є професійно значущими характеристиками особистісної зрілості майбутніх психологів. За результатами формувального експерименту ці характеристики зазнали менш позитивних змін, тому на їх розвиток потрібно звернути особливу увагу.

Крім моральності, найменш значущих змін на формувальному етапі зазнали також креативність, інтелектуальність. Для розвитку творчості ефективною буде арттерапія. Арттерапія сприяла глибокому відтворенню внутрішніх переживань і конфліктів. Майбутні психологи неодноразово переживали значущі події, відтворюючи їх у символічній формі. Спонтанна мистецька діяльність відображає підсвідомий зміст психіки, де можуть знаходитися психічні субстанції, що перешкоджають особистісно- професійному зростанню психологів. Майбутнім психологам подобалося виконувати вправи з використанням методів арттерапії. Студентів приваблює цікавий зміст арттерапевтичних завдань, можливість самовираження, прояву творчих здібностей, уяви, відчуття релаксації і спокою під час їх виконання. Для підвищення рівня інтелектуальності важливим є виконання інтелектуальних логічних, завдань, вирішення проблемних ситуацій, що розвивають логічне мислення, стимулювання інтересу до вивчення психології.

Значущим для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості є психологічне консультування майбутніх психологів з питань особистісного зростання, що проводить психолог. Без опрацювання власних проблем психолог не зможе бути ефективним. Такі психологи підсвідомо будуть

виходити із власних комплексів при консультуванні клієнтів, тобто в процесі роботи з клієнтом психолог буде переносити на нього свої власні проблеми, що називається механізмом контрперенесення. Тому практичною діяльністю повинні займатися психологи, які пройшли курс психотерапії як клієнта у досвідченого практика – супервізію, що дозволяє одержувати практичні навички роботи з клієнтом під контролем досвідченого психолога та опрацьовувати власні помилки і комплекси. Супервізія – засіб особистісно- професійної корекції, вид прийомів психокорекційної підготовки майбутнього психолога, що сприяє професійному вдосконаленню психолога за рахунок самоаналізу власних захисних механізмів, внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів. На думку О. Усатенко, супервізор у роботі з майбутніми психологами виступає в ролі вчителя [66, с. 169]. Готовність психолога піддати свою роботу до супервізії залежить від його особистісних і професійних рис, відкритості для нового досвіду, послідовності намірів в особистісній психокорекції. Здатність до проходження супервізії передбачає наявність високого ступеня мотивації професійного зростання [66, с. 97].

Ефективним для особистісної психокорекції є не лише супервізія, але й метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розроблений Т. С. Яценко. АСПН сприяє гармонізації особистості, зростанню почуття необхідності власного вдосконалення й відповідальності за свій розвиток, за реалізацію своїх потенційних можливостей [72, с. 40]. Прийомами АСПН є: спонтанна невимушена дискусія, психогімнастичні вправи, рольова гра, психодраматична гра, робота з психомалюнком, використання предметної моделі [72, с. 91-93].

У формуальному експерименті використовувалися акмеологічні технології особистісно-професійного зростання. Акмеологічні технології – сукупність засобів, спрямованих на розкриття внутрішнього потенціалу особистості, розвиток властивостей і якостей, які сприяють досягненню високого рівня особистісно-професійного розвитку та професіоналізму. Акмеологічні технології є індивідуально спрямованими, вони використовуються для особистісно-професійного розвитку особистості. Важливою є акмеологічна

оптимізація (акмеологічний супровід) майбутніх психологів у виші, створення найбільш оптимальних умов для вирішення завдань максимальної самореалізації особистості, досягнення вершин професіоналізму. Акмеологічний підхід сприяє формуванню у студентів мотивації до професійного і особистісного зростання.

Ефективним є акмеологічне проектування, що застосовується для визначення стратегії життя, поведінки і професійного вдосконалення майбутніх психологів. Інформативним для акмеологічного проектування є попереднє визначення смисложиттєвих орієнтацій під час психолого-акмеологічної діагностики майбутніх психологів. Наприклад, опитувальник “Ставлення до життя, смерті і кризової ситуації” А. Баканової, тест СЖО Д. О. Леонтьєва та ін. У тренінгу особистісного зростання використовувалися вправи: створення плакату-образу “Моє майбутнє” для візуалізації цілей у житті, написання плану “Сходинок до майбутнього” для визначення подальшої стратегії поведінки для досягнення життєвих цілей та ін.

Майбутнім психологам пропонували дати відповідь на запитання “Які мої шляхи професійного і особистісного зростання?”, де потрібно було описати конкретні засоби для досягнення акме як особистості і професіонала. Важливим є складання акмеологічного алгоритму – послідовності і етапів розвитку. Описуючи засоби особистісного зростання, майбутні психологи у щоденниках звертали увагу на те, що вони найчастіше використовують: літературу, психологічні методики. Тому під час професійної підготовки цих спеціалістів варто активізувати студентів на використання і інших методів та засобів професійно-особистісного зростання: ознайомлення з працями видатних психологів, науковими журналами психологічної проблематики, організації бесід, круглих столів, ґрунтовних наукових досліджень з виступами на наукових конференціях, опанування методики аутотренінгу та ін.

Ефективним для прогнозування професійно-особистісного розвитку є акмеологічний аналіз, на основі якого виявляють акмеологічні умови і фактори, будуються прогнози та вибираються шляхи і способи розвитку особистості і професіоналізму майбутніх психологів. Майбутні психологи у щоденниках особистісно-професійного зростання аналізували шляхи особистісного і

професійного зростання. Акмеологічний аналіз включає в себе пошук закономірностей, механізмів, умов і факторів, що сприяють досягненню професіоналізму, або перешкоджають йому. Аналізують показники: важливі професійні якості, ступінь їх вираженості; мотиви професійної діяльності і досягнень у сфері професії; професійні еталони.

Для визначення відповідності особистісних якостей майбутнього психолога обраній спеціальності проводилася психолого-акмеологічна діагностика. З майбутніми психологами проводився комплекс психодіагностичних методик. Найбільш інформативними для психолого-акмеологічної діагностики є методики, використані у констатувальному експерименті: опитувальник особистісної зрілості О. С. Штепи; “Короткий індекс самоактуалізації” (SI) А. Джонса, Р. Крендела; “Самоактуалізаційний тест” (САТ) Е. Шострома; “Шкала ясності Я-концепції” (SCC) Д. Кемпбела; багатофакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла та ін.

Діагностичними методами в акмеології, крім тестів, можуть бути психобіографічний метод, акмеологічна експертиза. Аналіз автобіографій, біографічне інтерв'ю – трудомісткий метод дослідження, який полягає в докладному спілкуванні з обстежуваним про його життєвий шлях, найбільш важливі події духовного життя. Майбутнім психологам пропонується написати автонаратив “Книга мого життя”. Студентам дають завдання: “Уявіть, що ваше життя зображено у книжці. Напишіть анотацію до цієї книжки”. За результатами самоопису здійснюється психобіографічний аналіз умов, що впливали на особистісно-професійне становлення майбутніх психологів, їх Я- концепцію, аналізуються кількісні і якісні показники у змісті автонаративу.

Важливою є акмеологічна експертиза – комплексна самооцінка з метою виявлення власного рівня професійної майстерності і пошуку резервів для вдосконалення професійної діяльності. Майбутні психологи під час вивчення психологічних дисциплін вели щоденники особистісно-професійного зростання, де відповідали на запитання “Які мої особистісні і професійні якості зараз?”, “Яким я бачу себе майбутнім психологом і особистістю?”. Інформацію про “Я-реальне” майбутні психологи беруть з результатів попередньої діагностики і

самоаналізу. Співставлення образів “Я-реальне” і “Я-ідеальне” є механізмом самозміни і особистісно-професійного зростання майбутніх психологів. Аналізуючи відмінності цих образів, студенти дають відповіді на запитання у щоденниках особистісно-професійного зростання “Над якими професійними і особистісними якостями мені ще потрібно працювати, що вдосконалювати у перспективі?”.

Здійснення психолого-акмеологічної підтримки можливе завдяки проведенню тренінгів, консультування. Акмеологічне консультування – надання консультативної допомоги майбутнім психологам у досягненні вершин професійної діяльності, особистісної і професійної зрілості тощо.

Отже, ефективними акмеологічними технологіями особистісно-професійного зростання майбутніх психологів є: акмеологічне проектування, акмеологічний аналіз, акмеографічний опис, психолого-акмеологічна діагностика, акмеологічна експертиза, акмеологічне консультування та ін. Значущим є створення цілісної акмеологічної моделі професійно-особистісного зростання майбутніх психологів для оптимізації професійної підготовки цих спеціалістів під час навчання у вузі, проведення психолого-акмеологічної діагностики для професійного відбору майбутніх психологів за професійними і особистісними якостями.

Важливою для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів є самостійна робота, де студенти займають активну суб’єктну позицію в особистісному і професійному зростанні. Цей вид роботи особливо сприяє розвитку самостійності та відповідальності, які зазнали незначних позитивних змін у формувальному експерименті. Актуальним є створення індивідуальної програми, ведення щоденників зростання, проходження психологічної практики, написання автонаративів, індивідуальні звіти “досягнень” особистісного зростання, активна самоосвіта, самовиховання і саморозвиток. Щосеместрові і щорічні самозвіти про власні досягнення в особистісно-професійному зростанні можуть доповідатися на практичних, лабораторних заняттях, чи у вигляді круглих столів. Це активізує саморегуляцію, трансцендентність, самоактуалізацію.

Майбутні психологи складають індивідуальні програми розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Складові програми можуть бути такі: назва програми, мета, завдання, напрямки роботи, очікуваний результат, принципи, форми, методи, прийоми, засоби, тривалість виконання програми та ін. Програма може включати такі блоки: діагностичний, корекційний, розвиваючий, профілактичний. Діагностичний блок передбачає проведення психодіагностичних методик для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Корекційний блок спрямовується на виправлення особистісних структур, що перешкоджають особистісному зростанню. Розвиваючий блок використовується для планування вдосконалення професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Профілактичний блок передбачає застосування заходів попередження особистісної незрілості.

Самостійну роботу майбутніх психологів можна організувати шляхом ведення щоденників самопізнання, самоаналізу, рефлексивних щоденників, щоденників особистісного зростання, де будуть описуватися напрямки розвитку особистісної зрілості, шляхи самокорекції та саморозвитку. У щоденниках майбутні психологи занотовували власні роздуми про особистісне зростання, записували дані самоаналізу, самоспостережень, порівнювали їх з результатами психодіагностичних методик. У щоденниках майбутні психологи зазначили, що їм потрібно вдосконалювати такі професійно значущі характеристики особистісної зрілості: самостійність, комунікабельність, відповідальність, саморегуляцію, креативність. Тому індивідуальну роботу студентів потрібно спрямувати на розвиток цих якостей.

Під час тренінгу майбутні психологи вели щоденники особистісного росту, де описували результати самоаналізу, самоспостереження, роздуми під час тренінгових занять, досягнуті цілі, труднощі, що виникали під час тренінгу, можливі причини і шляхи вирішення різного роду конфліктів. У формувальному експерименті помічений недостатній самоаналіз майбутніх психологів, тому в майбутньому потрібно більше активізувати всіх учасників тренінгу для самопізнання, ґрунтового аналізу і розвитку професійно значущих

характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.

Важливим є ведення щоденників професійно-особистісного росту під час ознайомлення з іншими навчальними дисциплінами. У майбутньому важливо продовжити ведення майбутніми психологами щоденників професійно-особистісного росту при вивченні інших психологічних дисциплін. Крім щоденників, майбутні психологи виконують індивідуальну роботу у вигляді написання автонаративів, що можуть допомогти знайти суто біографічні, а не групові, вирішення проблеми особистісного і професійного зростання. Це розвиває самостійність, Его-ідентичність, аутентичність. Можна запропонувати студентам заповнювати експрес-анкети з питаннями про особливості особистісного і професійного становлення їх особистості, їх плани на майбутнє, написання автонаративів на відповідну “професійну” тему “Я – професійний психолог” та ін.

Процес розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів повинен бути цілісний, системний і систематичний. Важливо створити відповідні умови навчання для розвитку у студентів їх професійно значущих характеристик особистісної зрілості. При підготовці майбутніх психологів повинна застосовуватися модель навчання, що стимулювала б у суб’єктів учіння потребу в особистісному зростанні. Завдання викладачів вишу полягає в тому, щоб застосовувати при викладанні навчальних дисциплін проблемні методи навчання, які б сприяли розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Цей напрям роботи повинен проводитися при вивченні всіх навчальних предметів, особливо психологічного спрямування, де розвиток особистісної зрілості буде пріоритетним напрямом професійної підготовки.

Для того, щоб розвивати характеристики особистісної зрілості майбутні психологи повинні теоретично засвоїти зміст поняття “професійно значущі характеристики особистісної зрілості психологів” під час вивчення дисциплін, особливо теоретичного спрямування (теоретична психологія). Наприклад, при вивченні курсу “Вступ до спеціальності “Практична психологія”” студенти ознайомлюються з поняттям “професійно значущі характеристики психолога”.

Під час вивчення курсу “Психологія особистості” студентів потрібно більш ґрунтовно ознайомити з поняттям “особистісна зрілість”, опираючись на постулати різних психологічних теорій у різних вчених. Особливу увагу ми звертали на поняття “особистісна зрілість” при вивченні теорій Г. Олпорта, А. Маслоу, К. Роджерса та ін. на відповідних лекційних, практичних, семінарських заняттях [46, 68].

Ознайомлення з поняттями “особистісна зрілість” і “професійно значущі характеристики психолога” ми проводили шляхом дискусії, у вигляді круглого столу, де кожен майбутній психолог мав можливість висловити власне бачення проблеми. Сучасний досвід педагогічної роботи у вузі доводить низьку ефективність використання “записування лекцій під диктовку”, де студент займає об’єктну позицію слухача. Це не розвиває критичність мислення, не сприяє саморозвитку студента. Відповідно, цей метод не є неефективним для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Розвиток особистісної зрілості передбачає ґрунтовний самоаналіз, самокритичність і прагнення до самовдосконалення.

Ефективними для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів є активні методи навчання: групові дискусії, аналіз проблемних ситуацій, рольові ігри, вправи на самопізнання і самооцінювання, мозковий штурм, невербальні прийоми, метод аналізу конкретних ситуацій, моделювання майбутнього професійного процесу, метод “круглого столу”, ділові ігри, метод самостійного формулювання психологічних понять та ін. Наприклад, майбутні психологи у формувальному експерименті самостійно давали визначення поняттям: “особистісна зрілість”, “професійно значущі характеристики психолога”, “самоактуалізація” та ін. Це активізує логічне мислення, аналітико-синтетичну діяльність студентів. Під час активних методів майбутні психологи набувають уміння доброзичливо сперечатися, слухати, ставити питання, заохочувати. Ці уміння є важливими у професійній діяльності психолога, який повинен вступити з клієнтом у конструктивний діалог для вирішення психологічної проблеми. В результаті застосування активних методів навчання розвивається самостійність, інтелектуальність,

креативність, що є професійно значущими характеристиками особистісної зрілості майбутніх психологів.

Під час ділових і рольових ігор у майбутніх психологів розвивається вміння спостерігати, визначати стан іншої людини за зовнішніми ознаками (міміка, пантоміміка) і, відповідно, будувати свою поведінку. Ця властивість відіграє важливе значення для професії психолога, який повинен за невербальними проявами людини визначити її емоційний стан, оскільки не завжди клієнт може вчасно і одразу “вербально відкритися”, розповісти про свою проблему. Рольові ігри застосовувалися під час тренінгу, на заняттях. Майбутній психолог вчиться враховувати особливості темпераменту і характеру партнера по спілкуванню, інші його індивідуальні характеристики. Програвання ролей є важливим у професійній діяльності психолога, оскільки розвиває у фахівця сенситивність – цілісну, загальну здібність людини, яка здатна прогнозувати почуття, думки та поведінку інших.

Інтерактивні методи є ефективними для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Ці методи організовуються з допомогою міжособистісної взаємодії, де в центрі управління навчанням знаходиться майбутній психолог у його взаємодії з іншими учасниками навчального процесу. Таке навчання стає колективним, соціальним процесом, в ході якого активно розвивається комунікабельність, відповідальність, моральність, що виражають інтерперсональну конструктивну активність професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.

Пропонуємо під час професійної підготовки майбутніх психологів використовувати проблемне навчання. Проблемне навчання – система методів і засобів навчання, основою якого виступає моделювання реального творчого процесу за рахунок створення проблемної ситуації і управління пошуком вирішення проблеми. Засвоєння нових знань при цьому відбувається як самостійне відкриття студентів з допомогою викладача. Виклад навчального матеріалу ми проводили не у вигляді інформаційного повідомлення, а використовували метод проблемних ситуацій, типу “Уявіть, що психолог є

особистісно незрілий. Чи буде ефективною його психологічна допомога? Чому?”. У проблемних ситуаціях розвивається інтелектуальність, критичне мислення студентів, вміння аналізувати і об’єктивно оцінювати ситуацію, зважувати аргументи “за” і “проти”, що є професійно значущим для психолога. Майбутні психологи не лише отримують відповідну інформацію щодо майбутньої професійної діяльності, але і займаються пошуком рішень її проблемних ситуацій. Це розвиває інтелектуальність, креативність, самостійність, що належать до характеристик інтраперсональної конструктивної активності майбутніх психологів.

Ефективним є метод конкретних ситуацій з використанням консультативних і психотерапевтичних сеансів вирішення психологічних проблем, що сприяли розвитку особистісної зрілості клієнта. Тоді майбутній психолог зможе проаналізувати генезис становлення особистісної зрілості у процесі вирішення проблемної ситуації, яка заважає зростанню. У процесі тренінгу ми застосовували вправу “На прийомі у психолога”, де майбутні психологи розігрували консультативний сеанс, розглядаючи конкретні ситуації. Суб’єктна позиція майбутнього психолога повинна сприяти оптимізації його самостійної роботи щодо розвитку особистісної зрілості. Тому потрібно проводити індивідуальні форми роботи: самостійний підбір відеофільмів з проблеми особистісного зростання, поглиблене вивчення теоретичних питань відповідної проблематики, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, відвідування психологічної практики, підготовка індивідуальних звітів. Майбутні психологи у формувальному експерименті писали наративи відповідної професійної тематики. Наприклад: “Ідеальний психолог. Який він?”, “Шляхи особистісного і професійного зростання”.

Ефективними є тематичні семінари, майстер-класи з особистісного зростання, психолого-педагогічний аналіз відеофільмів, читання творів художньої літератури. Оскільки майбутні психологи у щоденниках описали небагато наукової психологічної літератури, то потрібно їх мотивувати до ознайомлення з працями видатних психологів-науковців, створення власної психологічної бібліотеки, обговорення її змісту на практичних і лабораторних

заняттях, або спеціально відведених для цього заняттях. За результатами формувального експерименту майбутні психологи приділяють недостатньо уваги психологічним науковим відеофільмам як засобу особистісного і професійного розвитку. Тому потрібно стимулювати студентів до обговорення фільмів психологічної проблематики на практичних і лабораторних заняттях, самостійного їх перегляду вдома, підбору власної психологічної відеотеки.

Важливим є принцип наступності у навчанні. Тому засвоєні під час вивчення теоретичних дисциплін поняття повинні закріплюватися на практичних навчальних курсах, у повсякденному житті. Можна запропонувати студентам створити наукові гуртки (типу “На шляху до особистісного і професійного зростання”), психологічні майстерні, проблемно-тематичні групи, практикуми з основ особистісного зростання психолога, що мають проблемно-пошукову спрямованість, коли студенти в аудиторних умовах відтворюють проблемні професійні ситуації і шукають їх вирішення. Перевірка умінь вирішувати конкретні професійні завдання повинна проводитися не на словесному іспиті, а в ситуації учбових ігор, в яких модулюються реальні ситуації.

Викладач і психолог вузу проводить просвітницьку роботу з проблеми особистісного зростання у вигляді лекцій, диспутів, круглих столів, перегляду відеофільмів відповідної тематики та ін. Значущим при навчанні майбутніх психологів є діалогізм, що передбачає активну співпрацю з викладачами.

Важливим є впровадження у навчально-виховний процес підготовки майбутніх практичних психологів активних методів навчання, що дозволяють розвинути у студентів професійно важливі якості, стимулювати виникнення стійкої мотивації до особистісного зростання. Розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів повинна здійснюватись у різних формах і видах навчально-виховної роботи, які органічно взаємозв’язані і спрямовані на досягнення особистісної зрілості майбутніх психологів.

На нашу думку, комплексна програма психодіагностики і розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості повинна проводитися

при вступі майбутніх психологів до вишу (для визначення їх особистісних здібностей, профпридатності до професії психолога і для “відсіву” особистісно непридатних абітурієнтів до цієї професії), під час навчання (для контролю за динамікою змін при навчанні на різних курсах), після закінчення навчання, на випускному курсі (для визначення остаточної особистісної придатності, яка може бути показником при взятті на посаду психолога).

Отже, враховуючи проаналізований матеріал, пропонуємо такі рекомендації щодо розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів:

Для викладачів:

1. Використання АСПН у процесі професійної підготовки психологів.
2. Застосування арттерапевтичних методів для відпрацювання конфліктних областей психіки.
3. Використання акмеологічних технологій особистісно-професійного зростання майбутніх психологів під час професійної підготовки.
4. Введення у навчальний план професійної підготовки психологів у цикл “Навчальні дисципліни за вибором навчального закладу (студента)” курсу “Розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів”.
5. Стимулювання студентів до самостійного пошуку літератури, відповідних питань з особистісно-професійного зростання майбутніх психологів і організація обговорення цих проблем у вигляді науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, диспутів.
6. Організація психологом вишу індивідуальних консультацій з проблеми особистісного і професійного зростання.
7. Співпраця всіх викладачів вузу з метою контролю на навчальних дисциплінах динамічних змін у розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.
8. Запровадження щосеместрових та щорічних звітів майбутніх психологів про динаміку їх професійно-особистісних змін.

Рекомендації для майбутніх психологів щодо активізації характеристик

особистісної зрілості інтраперсональної конструктивної активності:

1. Створення власної психологічної бібліотеки і відеотеки з проблеми особистісно-професійного зростання психологів.
2. Ознайомлення з практичним досвідом особистісно-професійного зростання видатних психологів, читання їх біографій, ґрунтовний аналіз їх практичної діяльності.
3. Зустрічі з видатними психологами міста, області, країни для ознайомлення з практичним досвідом їх професійно-особистісного зростання.
4. Ведення майбутніми психологами студентської газети, де розкриваються проблеми розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.
5. Опанування методикою аутотренінгу, саморегуляції, релаксації.

Рекомендації для майбутніх психологів щодо активізації характеристик особистісної зрілості інтерперсональної конструктивної активності:

1. Відвідування тренінгів, майстер-класів особистісного зростання, комунікативності, ділового спілкування, креативності та ін.
2. Апробація самостійного проведення тренінгів особистісного зростання.
3. Відвідування психологічних майстерень, гуртків особистісно-професійного зростання.
4. Обговорення змісту власних щоденників і програм особистісного зростання на спеціально відведених практикумах, круглих столах, міні-диспутах.

Рекомендації для майбутніх психологів щодо активізації характеристик особистісної зрілості трансперсональної конструктивної активності:

1. Створення плакату-образу “Моє особистісно-професійне зростання”, постійне його доповнення.
2. Підбір і узгодження з викладачем відповідних психологічних методик для діагностики особистісної зрілості.
3. Створення майбутніми психологами власної програми особистісно-професійного зростання.

4. Систематичне ведення щоденників особистісно-професійного зростання.
5. Систематичне ведення майбутніми психологами журналу власних професійно-особистісних змін.
6. Проходження супервізії під керівництвом досвідченого практикуючого психолога.
7. Проходження курсу АСПН, що проводиться відповідно підготовленими спеціалістами.
8. Написання автонарративів на професійно-особистісну тематику.

Висновок до третього розділу

1. Розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів передбачає цілеспрямований психологічний вплив з підвищення рівня розвитку характеристик інтраперсональної конструктивної активності (саморегуляція, самостійність, креативність, інтелектуальність), інтерперсональної конструктивної активності (комунікабельність, емпатійність, моральність, відповідальність), трансперсональної конструктивної активності (Его-ідентичність, самоприйняття, аутентичність, трансцендентність, самоактуалізація).

2. Розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів повинен бути спрямований на реалізацію таких завдань: розвиток інтраперсональної конструктивної активності (навичок саморегулятивної поведінки, самостійного і творчого виконання завдань, актуалізації інтелектуальних інтересів), інтерперсональної конструктивної активності (здатності до встановлення глибоких емоційно насичених контактів, емпатійного ставлення до оточуючих, навичок етичної поведінки, усвідомлення себе автором вчинку), трансперсональної конструктивної активності (тотожності зі своїм Я, позитивного ставлення до себе, прийняття своїх переживань, актуалізації пошуку смислу життя і прагнення до реалізації власних здібностей).

3. Ефективними засобами розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів є ведення щоденників

самоаналізу, щоденників особистісного зростання і тренінг особистісного зростання, що дозволяють розвивати більш динамічні професійно значущі характеристики особистісної зрілості, які легше і швидше піддаються розвитку за відносно короткий проміжок часу.

4. Результатом впровадження формувального експерименту стало значне підвищення рівнів розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості інтраперсональної конструктивної активності (саморегуляції), інтерперсональної конструктивної активності (комунікабельності, емпатійності), трансперсональної конструктивної активності (Его-ідентичності, самоприйняття, аутентичності), що призвело до підвищення загального рівня розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів і підтвердило гіпотезу нашого дослідження та ефективність проведеного формувального експерименту.

5. Розвиток професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів буде ефективним із застосуванням розроблених методичних рекомендацій для викладачів і студентів, спрямованих на активізацію характеристик інтраперсональної конструктивної активності, інтерперсональної конструктивної активності та трансперсональної конструктивної активності майбутніх психологів.

ВИСНОВКИ

1. Особистісна готовність – характеристика стану розвитку особистості, що виявляється у високому ступені особистісної конструктивної активності та особистісної функціональної продуктивності людини. особистісна готовність до професійної діяльності майбутніх психологів – це характеристика стану розвитку особистості, якого досягають майбутні психологи до завершення періоду їх професійної підготовки. Професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів складають характеристики особистісної зрілості, які забезпечують успішне професійне становлення майбутніх психологів.

2. Структура професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів включає характеристики інтраперсональної конструктивної активності, що виражають прояви вдосконалення структури та функцій особистості (саморегуляція, самостійність, креативність, інтелектуальність); інтерперсональної конструктивної активності, що відображають прояви вдосконалення способів міжособистісної взаємодії та конструктивного особистісного впливу (комунікабельність, емпатійність, моральність, відповідальність); трансперсональної конструктивної активності, що виражають прояви вдосконалення структури самоідентичності (Его- ідентичність, самоприйняття, аутентичність, трансцендентність, самоактуалізація).

3. Майбутнім психологам притаманні такі рівні розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності: високий рівень розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів виявляється у тому, що інтраперсональній конструктивній активності студента властива висока здатність до вибору, вольового керівництва власною поведінкою та емоціями, присутні вчинки самокорекції, розвинуті інтелектуальні здібності, прагнення до творчості; в інтерперсональній конструктивній активності майбутніх психологів переважають високий рівень соціальної сенситивності, яскраво виражена

емпатійна спрямованість, суспільно конструктивна поведінка, здатність до відповідального вчинку; трансперсональна конструктивна активність респондентів виражається у зрілій ідентичності, адекватно високій самооцінці, здатності до самоаналізу, відкритості новому досвіду, довірі до себе, наявності смислу життя, прагненні до самовираження. Середній рівень розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності відзначається тим, що у студентів в інтраперсональній конструктивній активності переважаючим є нестійкі прояви керівництва своїми потребами, посередня здатність до вибору, ситуативні вчинки самокорекції, посередньо розвинуті інтелектуальні здібності і прагнення до творчості; інтерперсональна конструктивна активність характеризується недостатнім проявом соціальної сенситивності, помірно вираженою емпатійною спрямованістю, ситуативною суспільно конструктивною поведінкою, посередньою здатністю до відповідального вчинку; трансперсональна конструктивна активність досліджуваних виявляється у недостатньо зрілій ідентичності, амбівалентній самооцінці, посередньою здатністю до самоаналізу, ситуативній довірі до себе і частковій відкритості новому досвіду, недостатньо розвиненими трансцендентними переживаннями, нестійким прагненням до самовираження. Низький рівень сформованості професійно значущих характеристик особистісної зрілості у майбутніх психологів виражається відсутністю в інтраперсональній конструктивній активності проявів вольового керівництва своїми потребами, нездатністю до вибору, невмінням здійснювати вчинки самокорекції, низькими інтелектуальними здібностями і відсутністю прагнення до творчості; інтерперсональній конструктивній активності властиві низька соціальна сенситивність, невиражена емпатійна спрямованість, дефіцитарні форми суспільної поведінки, нездатність до відповідального вчинку; у трансперсональній конструктивній активності переважаючим є незріла ідентичність, занижена самооцінка, нездатність до самоаналізу, відсутність довіри до себе і закритість до нового, невиражені трансцендентні переживання, відсутність прагнення до самовираження.

4. Більшість майбутніх психологів мають середній рівень розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності: характеристики інтраперсональної конструктивної активності (саморегуляція, самостійність, інтелектуальність), інтерперсональної конструктивної активності (комунікабельність, емпатійність, моральність, відповідальність), трансперсональної конструктивної активності (Его-ідентичність, самоприйняття, аутентичність, самоактуалізація). Найбільш високий рівень розвитку притаманний характеристиці трансперсональної конструктивної активності – трансцендентності та інтраперсональної конструктивної активності – креативності. Динаміка розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів незначна і до кінця навчання відсутній бажаний високий рівень вираженості відповідних характеристик.

5. Підвищенню рівня розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів сприяє використання спеціальної психологічної програми, яка складається із тренінгу розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів, ведення щоденника самоаналізу і щоденника особистісної готовності до професійної діяльності.

6. Реалізація програми розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів зумовлює позитивні зміни в рівнях розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів. Якісна динаміка пояснюється значним підвищенням показників інтраперсональної конструктивної активності (керівництва своїми потребами, емоціями та поведінкою, здатності до самостійного вибору), інтерперсональної конструктивної активності (здатності до відповідального вчинку і встановлення глибоких емоційно насичених контактів, емпатійного ставлення до оточуючих), трансперсональної конструктивної активності (тотожності зі своїм Я, прийняття себе і своїх переживань, наявності смислу життя, прагнення до реалізації власних здібностей).

Розроблено методичні рекомендації для студентів і викладачів щодо підвищення рівня розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів. Подальша перспектива вивчення полягає у більш ґрунтовному теоретичному і практичному дослідженні умов розвитку професійно значущих характеристик особистісної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів, впровадження розробленої розвивальної програми у навчально-виховний процес професійної підготовки майбутніх психологів для оптимізації їх професійно-особистісного становлення. теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів, що виявляється у розкритті сутності і особливостей цього феномена, побудові його теоретичної моделі, визначенні критеріїв, показників і рівнів його розвитку, розробці і апробації програми розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів з метою формування успішної професійної діяльності у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Наука жить. – К.: Port-Royal, 1997. 288 с.
2. Андрійчук І. П. Дослідження особливостей Я-концепції майбутніх практичних психологів / І. П. Андрійчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №8. С. 11–13.
3. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації студентів з різним типом готовності до професійної діяльності психолога / Н. О. Антонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №2. С. 31–35.
4. Антонова Н. О., Рибачук Л. І. Психологічна зрілість як основа готовності до професійної діяльності психолога / Н. О. Антонова, Л. І. Рибачук // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. Вип. 7. – С. 29–43.
5. Артемчук О. Г. Концепція креативності в рамках професійної підготовки майбутніх практичних психологів / О. Г. Артемчук, О. В. Лобода // Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць. Херсон: ПП Вишемирський, 2008. – Ч. 1. С. 17–21.
6. Архипова С. П. Творча зрілість особистості й рівні досягнення “акме” людини в процесі її професійного становлення / С. П. Архипова // Соціальна педагогіка. – 2005. – №4. С. 84–90.
7. Базілевська Л. С. Проблеми професійного становлення майбутнього психолога / Л. С. Базілевська // Актуальні проблеми практичної психології : зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2007. – С. 16–18.
8. Барна М. В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів / М. В. Барна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №12. – С. 50–66.
9. Барчі Б. До проблеми професійного зростання представників соціономічних професій / Б. Барчі // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. – Вип. 9. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 18–26.

10. Бех І. Д. Особистість у духовно-ціннісному вимірі / І. Д. Бех // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2002. – № 9. – С. 60–62.

11. Боднар М. С. К вопросу о подготовке практического психолога / М. С. Боднар // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №7. – С. 71–74.

12. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз : монографія / А. С. Борисюк. – Чернівці: Книги – XXI, 2010. 440 с.

13. Борисюк А. С. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А. С. Борисюк. – Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

14. Борисюк А. С. Психолого-акмеологічні особливості професіоналізму / А. С. Борисюк // Філософія, соціологія, психологія: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч. I. С. 70–75.

15. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Актуальні проблеми психології. – Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2001. – Ч. 2. С. 26–33.

16. Брюховецька О. В. Формування професійної культури особистості як важливої складової професійного становлення майбутнього фахівця / О. В. Брюховецька // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Вип. 447–448. Чернівці: ЧНУ. – 2009. С. 69–74.

17. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук: спец. 19.00.00 „Педагогічна та вікова психологія” / І. С. Булах. К., 2004. 42 с.

18. Булига І. В. Психолого-акмеологічні аспекти зрілої особистості в сучасній стратегії розвитку / І. В. Булига, Т. Н. Баланюк // Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [“Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви”], (Чернівці, 14-15 трав. 2009 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Книга – XXI, 2009. С. 33–35.

19. Винославська О. В. Етичні засади формування особистості практичного психолога / О. В. Винославська // Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. Ч. 2. С. 35–45.

20. Вілюжаніна Т. А. Динаміка ціннісно-смислової сфери особистості в процесі професійного становлення майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. А. Вілюжаніна. – К., 2006. – 22 с.

21. Вірна Ж. П. Мотиваційно-смилова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк: Вежа, Волин. держ. ун-т ім.Лесі Українки, 2003. 320 с.

22. Вовчак Н. А. Проблема “самоактуалізації – маніпуляції” в системі підготовки практичних психологів [Електронний ресурс] / Н. А. Вовчак – Режим доступу: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?t=693&sid=a8c9ef2c>

23. Горностай П. П. Компетентність психолога: досвід чи творча обдарованість? [Електронний ресурс] / П. П. Горностай // Практична психологія і школа: матеріали Міжнар. конф. – К., 1993. С. 43–49. – Режим доступу: http://users.i.com.ua/~p_gorn/publ01d.html

24. Горностай П. П. Психологія рольової самореалізації особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук: спец. 19.00.05. „Соціальна психологія” / П. П. Горностай – К., 2009. 32 с.

25. Грищенко С. А. Прогнозувальний компонент професійного мислення психолога-консультанта / С. А. Грищенко // Психологія: зб. наук. праць. – Випуск III. – К.: НПУ. – 1998. – С. 61–65.

26. Гуменюк О. Психологія Я-концепції / О. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.

27. Дмитерко-Карабин Х. М. Вплив смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07, „Педагогічна та вікова психологія” / Х. М. Дмитерко-Карабин. – Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

28. Дмитрієва О. А. Особливості потребнісно-мотиваційної сфери психосоціально зрілих і психосоціально незрілих особистостей / О. А. Дмитрієва // Практична психологія та соціальна робота. 2005. – №9. С.8–12.

29. Долинська Л. В. Психолого-педагогічні умови особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя / Л. В. Долинська // Психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ. – 1998. – Вип. III. С. 65–71.

30. Долінська Ю. Г. Особливості усвідомлення майбутніми психологами значення самоактуалізації особистості як умови ефективності своєї діяльності / Ю. Г. Долінська // Психологія : зб. наук. праць. – К.: НПУ. – 1998. – Вип. II. С. 113–121.

31. Долінська Ю. Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога у процесі професійної підготовки: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.07. / Долінська Юлія Георгіївна – К., 2000. 196 с.

32. Дружиніна І. А. Тренінг професійної ідентичності в системі підготовки практичних психологів / І. А. Дружиніна // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання у закладах освіти: зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. 41. С. 52–55.

33. Завгородня О. В. Особистість: шляхи досягнення зрілості / О. В. Завгородня // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №12. С. 11–17.

34. Засєкіна Л. В. Мовленнєва культура як критерій особистісної зрілості / Л. В. Засєкіна // Психологічні перспективи. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волинського національного університету імені Л. Українки, 2010. – Вип. 15. С. 61–72.

35. Засєкіна Л. В. Суперечливі тенденції професіогенезу психологів у контексті реформування системи вищої освіти / Л. В. Засєкіна // Професійна

психологія: реалії та перспективи розвитку. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського національного університету імені Л. Українки, 2008. С. 63–67.

36. Іваненко Б. Б. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога засобами активного соціально-психологічного навчання: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Іваненко Богдана Борисівна. – Черкаси, 2005. – 199 с.

37. Ігнатович О. М. Психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. М. Ігнатович. – К., 2004. – 20 с.

38. Кирилюк І. М. Психологічні чинники підготовки практичного психолога до ведення терапевтичного діалогу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / І. М. Кирилюк. – К., 2006. – 20 с.

39. Кобильнік Л. М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. М. Кобильнік. – К., 2007. 22 с.

40. Кобильнік Л. М. Стимулювання процесу самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів / Л. М. Кобильнік // Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2008. – Ч. 1. С. 175–177.

41. Коломінський Н. Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога / Н. Л. Коломінський // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. С. 12–13.

42. Кондрашихіна О. О. Формування здатності до фасилітаційних впливів у майбутніх практичних психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / О. О. Кондрашихіна. – К., 2004. 20 с.

43. Корольова К. Психологічний тренінг як засіб особистісного зростання / К. Корольова // Соціальна психологія. – 2010. – №3. С. 76–84.

44. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Прогрес, 1989. 412 с.
45. Литовченко Н. Ф. Розвиток здатності до самопізнання як компонент особистісної підготовки майбутніх практикуючих психологів / Н. Ф. Литовченко // Психологічна газета: ТОВ Мікрос-СВС за сприяння Інституту психології ім. Г. С. Костюка. – 2004. – №24 (грудень). С. 28–31.
46. Литовченко Н. Ф. Розвиток інтерпретаційних процесів у майбутніх практичних психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Н. Ф. Литовченко. – К., 2001. 20 с.
47. Ліщинська О. А. Психологічна допомога з позиції екзистенціально-гуманістичного підходу / О. А. Ліщинська // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №12. С. 1–6.
48. Лобода О. В. Креативність як системоутворюючий фактор структури особистості майбутнього практичного психолога [Електронний ресурс] / О. В. Лобода // Режим доступу: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?p=695&sid=6294>
49. Логінова Л. В. Феномен соціально-професійної зрілості майбутніх психологів [Електронний ресурс] / Л. В. Логінова // Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tippp/2009.../loginova.pdf
50. Максименко С. Д. Генетико-психологічна теорія народження, зростання та існування особистості / С. Д. Максименко, В. В. Рибалко // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – №3. С. 1–5.
51. Мілютіна К. Самодопомога: практикум для психолога / К. Мілютіна – К.: Шк. Світ, 2007. 128 с.
52. Музика О. Л. Тренінг ціннісної підтримки професійного становлення психологів / О. Л. Музика // Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / С. Д. Максименко, М. В. Папучі. – Київ-Ніжин: НДУ, 2007. – Т. 10. – Вип. 1. С. 42–44.

53. Наумчик Н. В., Тарасенко Н. В. Психологічна зрілість особистості сучасних студентів / Н. В. Наумчик // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / С. Д. Максименко. – К., 2010. – Т. XII. – Ч. 2. С. 183–189.

54. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – №5. С. 4–6.

55. Пастушенко Л. А. Тренінг розвитку особисто-значимого досвіду майбутніх практичних психологів / Л. А. Пастушенко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання у закладах освіти: зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. 41. С. 138–141.

56. Петухова І. О., Токар Ю.А. Проблема визначення професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів / Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства]: Програма ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 25-29 квітня 2024 року. – Ірпінь: ДПУ, 2024. С. 24 [18].

57. Петухова І. О., Токар Ю.А. Особливості психологічної діагностики емпатійності майбутніх психологів / Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (21 квітня 2022 року); за заг. ред. Р.А. Калениченка, І.О. Петухової. – Ірпінь: ДПУ, 2022. С. 414-419 [19].

58. Пов'якель Н. І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога / Н. І. Пов'якель // Психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ. – 1998. – Вип. II. С. 102–108.

59. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В. О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок. – К.: Либідь, 2006. С. 316–358.

60. Тимошенко О. А. Психологічний тренінг “самопізнання та саморегуляція” для майбутніх практичних психологів [Електронний ресурс] / О. А. Тимошенко – Режим доступу: <http://psych.kiev.ua/nma-referats/fla-referats/lang-1/referat-116/referatpart-4/index.html>

61. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. 376 с.
62. Туриніна О. Проблеми особистісно-професійного розвитку майбутнього психолога / О. Туриніна // Соціальна психологія. – 2008. – №4. С. 130–136.
63. Турченко О. Ф. “Психодинамічна група” як фактор покращення процесу формування професійної самоідентифікації у студентів-психологів в вузі / О. Ф. Турченко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання у закладах освіти: зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. 41. С. 184–188.
64. Усатенко О. Супервізія як метод підвищення професіоналізму психолога-практика / О. Усатенко // Психологія і суспільство. – 2008. – №2. С. 168–172.
65. Федоренко Р. П. Тренінг консультативних навичок / Р. П. Федоренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – №6. С. 26–45.
66. Хомич Г. О. Соціально-психологічні особливості готовності майбутніх психологів до практичної діяльності / Г. О. Хомич // Психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ. – 1998. – Вип. II. С. 109–112.
67. Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності психолога / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: наукові записки інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / С. Д. Максименко. – К.: Ніка – Центр, 1999. – Вип. 19. 286 с.
68. Чепелева Н. В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н. В. Чепелева, Н. І. Пов’якель // Психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – Вип. 3. С. 35–41.
69. Шевченко Н. Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: монографія / Н. Ф. Шевченко. – К.: Міленіум, 2005. 298 с.
70. Штепа О. С. Тренінг “Актуалізація особистісної зрілості” / О. С. Штепа // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №4. – С. 22– 36.

71. Щербина Л. Ф. Рівні мислення психолога-практика / Л. Ф. Щербина // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №5. – С. 61–66.
72. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика / Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Аврамченко та ін. – К.: Вища школа, 2008. 342 с.
73. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. 382 с.
74. Rotter J. B. The development and applications of social learning theory: Selected papers. – N. Y.: Praeger, 1982.